

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

ULOGA ŽENE U SAVREMENOJ PORODICI I DRUŠTVU

-Magistarski rad-

Mentor:
Prof. Dr. Merima Čamo

Kandidatkinja:
Ilhana Selhanović 446/II-S

Sarajevo, juli 2021. godine

UNIVETZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

ULOGA ŽENE U SAVREMENOJ PORODICI I DRUŠTVU

-Magistarski rad-

Mentor:

Prof. Dr. Merima Čamo

Kandidatkinja:

Ilhana Selhanović

Sarajevo, juli 2021. godine

SADRŽAJ

1. UVOD.....	4
2. TEORIJSKO-METODOLOŠKI DIO RADA	5
2.1 Problem istraživanja	5
2.2 Predmet istraživanja	6
2.3 Ciljevi istraživanja	6
2.4 Hipoteze istraživanja	7
3. STEREOTIPNA ULOGA ŽENE.....	8
4. SAVREMENA ŽENA.....	14
4.1. Obrazovanje žena.....	16
4.2. Zaposlenje žena.....	22
4.3. Žena u porodici	26
4.4. Uloga žena u jednoroditeljskim porodicama	31
4.5. Žena nositeljica različitih porodičnih i društvenih uloga.....	36
5. FEMINIZAM	40
5.1. Feminizam i tradicija.....	46
5.2. Feministička perspektiva braka i porodice	49
5.3. Feministička književna kritika	54
5.4. Istraživački dio.....	61
6. ZAKLJUČAK.....	66
7. LITERATURA.....	69

1. UVOD

Ideja za temu magistarskog rada nametnula mi se pri promatranju i analiziranju života žena iz moje okoline i različitih zadaća koje one u njemu obavljaju. Razlog naučnog bavljenja time jeste lični doprinos razvoju svijesti o važnosti ženskog djelovanja unutar društva, ali i istraživanju načina na koji savremena žena odgovara na izazove našeg doba. S tim u vezi, u sklopu teme rada *“Uloga žene u savremenoj porodici i društvu”* razmatrati ću poziciju i ulogu žena u interakciji sa porodicom i društvom. Kako se u savremenom dobu porodica vezuje prvenstveno za kolektivitet, odnosno “zajednicu ljudskih ličnosti“- tako se s obzirom na učestalost društvenih promjena uloga žena, majki i domaćica koja se mahom vezala za patrijarhalnu sredinu u bitnome mijenja. Novi savremeni uslovi diktirali su njenu veću uključenost u porodici i društvu nego inače. Osnovni cilj društva je “dobro prilagođeni pojedinac“, pa se društvena uloga žene u savremenom dobu ogleda u njenoj većoj prisutnosti na tržištu rada. Naime, s obzirom na širenje industrijalizacije i globalizacijskih procesa žena postaje i jeste sve više aktivna na društvenom planu. Žena se u novom milenijumu praktički izborila za svoju ravnopravnu radnu poziciju u društvu. No, i dalje ostaju otvorena pitanja : prava žena, njihovih jednakosti i diskriminacije, kao i stepena njihove društvene angažiranosti. Ulazak žene na tržište rada je utjecao na njenu emancipaciju, ali je upravo zbog toga dodatno opteretio, jer je nije lišio dužnosti prema porodici. Promjena koja se time desila u savremenom dobu odnosila se na podjelu između rada i porodičnog života. Rad izvan kuće promijenio je i poziciju žene, ali i muža u porodici. Postavlja se osnovno pitanje: kako razviti skladne porodične odnose i porodičnu toleranciju kako bi svi članovi osjećali zadovoljstvo i sreću? Ovo tim prije što u tradicionalnim porodicama članovi osjećaju potrebu da “pobjegnu” iz porodice i ostvare svoju slobodu i samostalnost živeći sami ili već u nekom drugom vidu zajednice (rana udaja, neke zajednice vršnjaka, komune, sekte i slično). Od toga kakva će biti dalja budućnost porodice i time uloge žena u njoj ovisiti će i društvo u cjelini. Ovako ulazak žene na tržište rada doprinijelo je njenoj emancipaciji, ali je istovremeno umanjio njeno učešće u porodičnom životu i razvoju ličnosti djece. Ulazak žena na taj način značajno je pogodovao feminizaciji rada. U tom smislu, cilj mog rada usmjeren je na otkrivanje određenih društvenih mehanizama koji služe kao pogodni instrumenti za kulturalno, ekonomsko, političko

i vrijednosno oblikovanje društvene uloge žene u savremenom društvu. S jedne strane to nam govori o poboljšanju položaju žene u društvu, a s druge pokazuje njeno “dvostruko opterećenje.”

2. TEORIJSKO-METODOLOŠKI DIO RADA

2.1 Problem istraživanja

Osnovni problem istraživanja je „dvostruka opterećenost“ žene u savremenom dobu. Ulazak žena na tržište rada kasnog 20. i početka 21. stoljeća označio je početak procesa feminizacije rada širom svijeta. Međutim, upliv žena u javnu sferu rada još uvijek nije rezultirao socioekonomskim jednakostima između dviju rodni grupa, muškaraca i žena. Žene rade mnogo više i na poslu i u kući, ali se njihov rad manje cijeni od rada muškaraca. Od njih se očekuje da u potpunosti ispunjavaju zahtjeve porodičnog života u istoj mjeri u kojoj trebaju ostvarivati uspješne poslovne karijere. Usklađivanje privatnih i javnih uloga koje obavljaju na svakodnevnoj bazi, stavlja velik teret na nju i samim tim proizvodi u njoj negativne osjećaje koji se odražavaju najprije na njenu porodicu, pa i društvo u cjelini. Uz to, žena na poslovima koje obavlja nije dovoljno plaćena (ili bar ne kao njen muški kolega), a rad koji obavlja u kući se može smatrati njenim volonterskim angažmanom, jer se definiše kao „neplaćeni rad“. Prateći problem uz to su muškarci koji podržavaju stereotipnu podjelu uloga unutar i van kuće, smatrajući da većim angažmanom oko odgoja djece i obavljanja kućanskih poslova gube na svojoj „muškosti“. U društvu koje je još uvijek patrijarhalno nastrojeno, neravnopravna pozicija žene na tržištu rada, te njena borba sa usklađivanjem poslovnih, rodni i porodičnih obaveza nešto je što predstavlja globalni hendikep njegovog uređenja.

2.2. Predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja je uloga žene u savremenom dobu u cilju detektovanja svih pozitivnih i negativnih strana njene emancipacije. Naime, savremena žena i danas nailazi na niz prepreka u ostvarenju svoje slobode, individualne autonomnosti, ekonomskih i drugih prava.

Razloge tome možemo pronaći u društvenom sistemu u kome se ljudi maksimalno eksploatišu, a žene i dalje potčinjavaju samim time što pored rada na poslu imaju svoje porodične obaveze.

2.3. Ciljevi istraživanja

Naučni ciljevi istraživanja

Osnovni cilj istraživanja je utvrditi ulogu i status žena u savremenom društvu. U radu ću istražiti koliko su žene angažirane i uključene u društvene tokove, te istaći probleme sa kojima se one susreću. Predstaviti ću primjere gdje su žene dale svoj veliki doprinos u naučnom i svakom drugom smislu, te analizirati njihove feminističke stavove.

Društveni ciljevi istraživanja

Uloge žena sve su brojnije i sve teže uskladive. Za savremenu ženu postoji mnoštvo iskušenja i prepreka njenoj slobodi, emancipaciji i afirmaciji u društvu. Žena se nalazi u protivrjećnoj i paradoksalnoj situaciji. Na jednoj strani se stalno potvrđuje njena uloga kao stuba porodičnog i društvenog života, a na drugoj strani postoje brojni pokušaji da se žena potisne iz glavnih tokova društvenog života kao i da se ospori njen značaj, uloga i utjecaj u društvu.

U savremenom svijetu uloga žene se dosta promijenila, kako u porodici tako i u društvu uopšte. Savremena žena ima sve više obaveza i odgovornosti na poslu i društvenom životu, ali je i dalje žena glavna u ulozi majke, supruge i domaćice. U želji da ispuni svoje uloge žene su poprilično opterećene obavezama koje iz njih proizilaze. Problem sukoba porodične radne uloge žene, a danas problem predstavljaju i različiti rodni stereotipi koji utječu na oblikovanje ženine uloge unutar porodice- mogu biti ciljevi daljeg istraživanja. Najčešće se radi o stereotipima koji zagovaraju tradicionalnu podjelu uloga u porodici gdje žena skrbi za djecu i obavlja poslove u domaćinstvu, a muškarac radi i zarađuje kako bi prehranio porodicu. Međutim, najvažnija uloga žene (p)ostaje kako ostvariti ravnopravnost i steći željeni status u savremenom svijetu. U tom i takvom nastojanju žene moraju biti svjesne svojih vrijednosti, te u potpunosti preuzeti odgovornost za svoj život.

2.4 Hipoteza istraživanja

Generalna hipoteza: Žena u savremenom svijetu ima poteškoća u usklađivanju poslovnog i porodičnog života

Pomoćne hipoteze:

- Status žene se u društvu promijenio, ali je briga o djeci i teret kućnih poslova ostao isti
- Obaveze žena utiču na porodične odnose
- Ženina aktivnost u društvenom životu (politici, kulturi, obrazovanju, zdravstvu, ekonomiji)

3. STEREOTIPNA ULOGA ŽENE

Neosporno je da je rodna ravnopravnost važan segment ljudskih prava. Žene su danas svjesnije svog društvenog statusa i nastoje se boriti protiv nametnutih, negativnih rodni stereotipa, a prvi korak u tome jeste razumijevanje korijena samog problema.

Podjela uloga između muškaraca i žena umnogome je više proizvod kulture, a ne biološke razlike između polova. Mnogi sociolozi polaze od pretpostavke da ljudsko ponašanje uglavnom određuje i usmjerava kultura, tj. naučeni recepti za ponašanje, koji su zajednički svim članovima društva. Shodno s tim, najveću ulogu u oblikovanju tih rodni uloga ima socijalizacija.

Razdvajanje puteva socijalizacije prema spolu započinje vrlo rano. Djevojčicama se za igranje daju lutke, pohvaljuje se njihova submisivnost (poslušnost, poniznost), potiču se igre u kojima se reproduciraju stereotipi o ženi kao domaćici, dami i slabijem emocionalnom biću. Patrijarhalna slika je stoljećima njegovana i u njoj se pojavljuje lik dominantnog muškarca i krhke žene u njegovoj sjeni. Izrazi poput „udarati kao curica“ i „trčati kao curica“, kao i brojne muške psovke, za žene su uvredljive na više nivoa. Današnje demokratske države, u kojima, i pored usvojenog principa jednakosti građana, kada se radi o jednakosti muškaraca i žena i zabrani diskriminacije po tom osnovu, dolazi do polarizacije društva u pogledu realiziranja i zaštite prava žena i mjesta i uloge žene u društvu.

Pogrešne predstave o ženama, o njihovim očekivanim ulogama rasprostanjene su u društvu preko medija, a poznato nam je da se većina ljudi oslanja na medije kao izvore informacija o svemu, pa i o rodnoj ravnopravnosti. Međutim, problem leži u tome što sami mediji nisu dovoljno rodno osviješteni.

Svjedoci smo da se u sistemu masovnih komunikacija i dalje njeguje slika uspjeha koju simbolizira pametan i sposoban muškarac, aktivan na ekonomskoj, javnoj i političkoj sceni- dakle u tradicionalno “muškim” sferama dokazivanja- a ženama je ostavljena ljepota, sposobnost uspješnih sekretarica, medicinskih sestara, socijalnih radnica, odanih supruga i požrtvovanih majki- što su tradicionalni “ženski” poslovi pomoći, skrbi i kućnog ambijenta.

O ovome, uostalom, raspravlja i profesorica Jasna Bakšić-Muftić u svojoj knjizi „*Ženska prava u sistemu ljudskih prava*“ naglašavajući ulogu reklama u proizvodnji rodnih stereotipa:

(...) Ovakva medijski naglašena slika, odnosno ovakav tradicionalni pristup, koji implicira nejednakost muškaraca i žena stavljajući ih u zadane šeme, predmet su oštih kritika feministkinja, boraca za ljudska prava, posebno boraca za prava žena. Polemika koja traje između savremenih patrijarhalaca i njihovih protivnika često se završava isključivim stavovima, koji moderno društvo pretvaraju u dva potpuno suprotstavljena svijeta- svijet muškaraca i svijet žena. Analiza mnogih reklama koje promoviraju mediji kako kroz crtane pokazuju insistiranje na ponavljanju predodređene uloge žene, jer zaokružuju lik žene domaćice. Većina reklama podržava i pomoviše rodne stereotipe koje mi nesvjesno, odrastanjem prihvatamo. Daljnom analizom reklama dolazi se, direktno ili indirektno do pretpostavljene inferiornosti žena u svijetu biznisa, političkog uspjeha i javnog života . Kao što se vidi muški i ženski stereotip, osim pravne, implicira filozofsku, sociološku, politički i ideološku dimenziju. Istina je da muškarci i žene od iskona čine dva uzajamno zavisna dijela čovječanstva, ali i da su istovremeno njihove uloge, mogućnosti samorealizacije, prava i statusa koji su uživali bili bitno različiti. Njihova biološka razlika bila je osnova na kojoj su stoljećima građene sve druge razlike i u gotovo svim kulturama i civilizacijama žene su bile, s obzirom na njihova prava i status, u podređenom položaju u odnosu na muškarce. S obzirom na stoljetno sankcioniranu pravnu nejednakost, isključunje žena iz javnog i političkog života, na formalno podređen položaj unutar porodice, žene su gradile paralelni, diskretni način utjecaja na porodična, društvena i politička zbivanja (Bakšić-Muftić, 2006:18).

Glavni sociološki problem je što se kroz te crtane filmove utječe na razvoj i oblikovanje naše djece. Nameću im se određeni standardi ljepote, određeni obrasci ponašanja i uči ih se stereotipnim rodnim ulogama. „Glavni razlog za brigu oko spolnog stereotipiziranja, barem unutar zapadnog društva, jest osvještavanje kako uspjeh u složenim društvima zahtijeva široku lepezu vještina. Stereotipne uloge i rodno stereotipno mišljenje mogu ograničiti razvoj djeteta, dječje izbore, interese i sposobnosti, kao i suziti izbor mogućnosti u odrasloj dobi. Djeci koja rastu u tradicionalnim stereotipnim okruženjima mogle bi nedostajati vještine neophodne za uspjeh u današnjem svijetu i savremenim profesionalnim ulogama. Odgoj kojim se potiče usvajanje i "ženskih" i "muških" osobina doprinosi cjelovitijem razvoju osobe te učinkovitijem nošenju s raznolikim životnim situacijama. Bem je u svojim istraživanjima pokazala kako androginost omogućuje najbolju fleksibilnost u različitim životnim situacijama.“ (Kolega, Ramljak, Belamarić, 2011).

Prezentacija žene u reklamama i medijima općenito, jasno pokazuju kakav je položaj žene u savremenom društvu. Kako bi se preciznije moglo govoriti o modelu predstavljanja žena u oglašivačkoj industriji, potrebna su opsežna istraživanja i analize medijskih sadržaja. Međutim, i bez opsežnih analiza, posve je jasno da medijske kuće u regiji (posebice komercijalne) preferiraju muški rod. Žena dolazi do izražaja kada se trebaju prikazati atributi tjelesnosti i privlačnosti, pa u tom kontekstu, ženu se promatra kao fizičku atrakciju i vizualnu senzaciju. Razlika u prezentaciji žene i muškarca u reklamama je neosporna, a kako je reklamnoj industriji jedino bitno da reklama privuče pozornost i proda proizvod, često je tjelesnost jedina funkcija lika žene. Činjenica je kako se mnogi brendovi u regiji olahko igraju sa ženom i njezinim mjestom u društvu, bilo da je predstavljaju kao seksualni objekt ili spremačicu, a takve reklame negativno se odražavaju na položaj žene u društvu. Reklame koje apeliraju samo na fizičku atraktivnost žena ili seks kreiraju, ali i cementiraju stereotipnu sliku žene, što može dovesti do toga da ih društvo počne doživljavati u skladu s tom predodžbom, ali i na to da se same doživljavaju na taj način. U tom kontekstu postoje dvije vrste reklama. Prva vrsta namijenjena je ženama i ima brojne podvrste. U tu se kategoriju ubrajaju reklame koje ženu prikazuju u društveno nametnutoj ulozi vrijedne domaćice, brižne supruge i majke koja bira najbolje za svoju djecu i svoju porodicu. Analizirajući oglase koji reklamiraju prehrambene proizvode (na našim prostorima), očita je aluzija prema kojoj je temeljna zadaća žene briga za porodicu. Majke su te koje se brinu za hranu, štite svoju obitelj, dok su muškarci prikazani u reklamama, ali kao pasivni promatrači. U našim domaćim reklamama, analiza je dovela do zaključka da postoje tri vrste žena: „žena-dijete“, „žene-žena“ i „žena-majka“. Pojasnit ću svaku podjelu. U prvi tip reklama spadaju npr. one u kojima djevojčice neizmjerljivo uživaju u mirisima omekšivača za rublje, ili pak kćerke koje se natječu u kupovini boljeg deterdženta za rublje, a majke podržavaju njihov izbor. Potom, imamo veliki broj reklama na kojima se prikazuju svjetski poznate osobe koje najčešće reklamiraju kozmetičke preparate i koje svojim izgledom potvrđuju učinkovitost određenog proizvoda. Važno je spomenuti i činjenicu kako industrija kozmetičkih proizvoda u svom reklamiranju naglasak uvijek stavlja na ljepotu, stereotipe, ali i imperativne. Imamo i one reklame koje su upućene muškarcima i u njima žene najčešće imaju dekorativnu funkciju, prikazane su preko erotskih aluzija ili kao sastavni dio reklamne robe. Kao primjer navest ću reklame za automobile.

Reklama koja užasava je ona za automobil Golf V u kojoj manekenka raširenih nogu reklamira automobil uz slogan Neprirodna ponuda. U ovakvim se reklamama mogu vidjeti žene savršenih proporcija koje muškarcima između redova, poručuju da će biti više poželjni nakon kupovine tih proizvoda. Reklame u regiji su vrlo zanimljive. Na prvi pogled, učini se da su jedino zanimljive one reklame koje prikazuju i povezuju ženu s ljepotom, kozmetikom i modom. Međutim, detaljnija analiza otkriva i onu „neizbježnu“ prirodu majčinstva kao dijela života žene koji je ne samo bitan, već predstavlja i prirodno očekivanje od uloge žene u društvenoj zajednici. U tom smislu, u reklamama majčinstvo je neizbježno, te se vrlo često implicira da žena nije i ne može biti sretna ukoliko nije dio tradicionalne porodice i ako ne brine o njoj. Proučavajući oglase koji reklamiraju prehrambene proizvode, očita je aluzija prema kojoj je majka zadužena za kuhanje i pospremanje. Muškarci su prikazani kao očevi koji pasivno sjede za stolom, a ako se i nađu u kuhinji, njihovu nespretnost popraviti će kćerka, koja je vještija od njih. Često nailazimo i na reklame koje su zapravo odraz tradicionalnih podjela poslova na ženske i muške. Primjerice, u jednoj reklami muškarac govori o prednostima i karakteristikama proizvoda koji se koristi u kućanstvu, a prikazane osobe koje ga koriste su žene. Kao dobar primjer može nam poslužiti i tv oglas koji oglašava sprave za vježbanje. Poruka koja se obraća muškarcima, naglasak stavlja na snagu i energiju, jer se prvenstveno bazira na izgled mišića kod muškaraca i ostale fizičke atribute. S druge strane, oglasi koji promoviraju slične sprave za žene, u fokus uvijek stavljaju gubitak težine i uklanjanje celulita. Poruka je jasna: muškarcima se postavljaju zadaci koje će oni postići, a žene prvo moraju otkloniti probleme, pa tek onda krenuti ka ostvarivanju cilja. Primjera naravno ima još, međutim bitno je kazati da je došlo do povećanja broja uvredljivih poruka, kojima se žene svode na puki marketinški instrument. Žena i žensko tijelo se iskorištavaju, a sve navedeno predstavlja, rekla bih, veliki društveni problem. Posve je jasno kako oglasi promoviraju stereotipne uloge žena i muškaraca. U tom kontekstu, oni su štetni i ne predstavljaju nimalo bezazlen društveni problem. Seksizam i predrasude, ali i diskriminacija na temelju spola u medijima i u oglasnoj industriji najčešće se odnose na negativnu objektivizaciju i prezentaciju žene, a kao takvi imaju veoma štetne učinke. Prezentacija žene u reklami i medijima općenito jasno pokazuje kakav je položaj žene u savremenom društvu: ono je još uvijek snažno patrijarhalno i pod velikim utjecajem stereotipa. Mediji imaju veliki utjecaj u promoviranju društvenih vrijednosti tako da je važno kako medijski sadržaji prikazuju i jedan i drugi spol. Moraju se mijenjati stavovi i svijest o ulogama i funkcijama žene i muškarca. Ženu se mora prestati prikazivati kroz stereotipe, a na taj način, ravnopravnost, koja je zajamčena i zakonom, ne bi bila tek prazno slovo na papiru. Ispravna

prezentacija žena, odnosno njihovih uloga u društvu, je jedan od ključnih faktora u jačanju društvene svijesti o ravnopravnosti muškaraca i žene te uklanjanju diskriminacije na osnovu spola. (Jurčić, 2020)

Za mene je važno spomenuti jedan reprezentativan primjer rodnih stereotipa unutar književnosti, a to je djelo „Nora“ ili drugim nazivom „Lutkina kuća“ s obzirom da reklamni sadržaji u predstavljanju žene mogu direktno povezati sa ovom dramom. Torvald, Norin muž nju naziva ptičicom, vjevericom. Za njega je ona predmet divljenja, „ukras kuće“, ali i neozbiljnom djetinjasta i finansijski nezrela. Nori se obraća kao nekom ispod sebe i često sa nipodištavanjem izgovara rečenice kao što je: „tipično ženski“ isprva vezane za njenu potrebu za kupovinom koja je svojstvena svakoj ženi. Naime, on joj jasno daje do znanja da je on kao muškarac jedini posjeduje i raspolaže novcem u porodici, te da ona njegov novac ne smije trošiti kako ona hoće. Nora je *lutka u svojoj kući* čiji su jedini zadaci biti lijepa, odgajati djecu i služiti svome mužu.

Takvi odnosi supružnika su uređeni po diktatu patrijarhata. Predstava sama propituje nametnute rodne stereotipe, a to se vidi iz monologa glavne junakinje iz prvog čina:

Kada sam bila kod tate, on mi je iznosio svoje nazore, pa sam i ja imala isto takve nazore. On me je nazivao svojom lutkicom i igrao se sa mnom kao što sam se ja igrala sa svojim lutkama., onda sam prešla iz očevih ruku u tvoje. Ti si sve uredio po svome ukusu i ja sam usvojila tvoj ukus. (Ibsen,2005)

Nora nikad nije imala slobodu, nije bila gospodarica svog života i svojih postupaka koji izgrađuju identitet. Ona je uvijek slijepo slijedila muške autoritete. Zato je kraj drame u kojem žena odlazi od muža i djece u potrazi za vlastitim identitetom sablaznio čitavo društvo onoga doba. Naime, kad se ova drama prvi put pojavila u pozorištu, smatrala se šokantnom i uvredljivom za tadašnji gradski ukus. Ibsen je optužen za širenje nemoralna i morao je promijeniti kraj ili bar ostaviti otvorene mogućnosti kraja spuštanjem zavjese.

Danas je njen kraj drugačije prihvaćen, a njena hrabrost i želja za emancipacijom inspiracija su brojnim modernim predstavama i ženama širom svijeta. Time je ova drama dokaz da je sama kultura koja proizvodi stereotipe promjenjive prirode i ako je Nora u 19. stoljeću bila žena za osudu, u 21. stoljeću se može slaviti kao žena-borac.

Nora je ,naime, trebala otići. Svojim odlaskom je dokazala poentu, -da je ukazivanje poštovanja, razmijevanja i težnje za kompromisom i ravnopravnošću nešto što svaka žena zaslužuje i što joj se nikako ne smije uskratiti.

Zato, kao zaključne riječi ovog paragrafa neka budu one koje je Ibsenova Nora izgovorila protestirajući svome mužu: *Imam ja i drugih dužnosti koje su isto tako svete. Dužnost prema samoj sebi.*

Nažalost, borba žena za vlastita prava još uvijek traje i nije sigurno hoće li ikad prestati. Motiv žene-lutke je i danas aktuelan samo što su žene postale svjesnije situacija u kojima su diskriminirane i spremnije da o tome progovore.

Zbog svega navedenog, smatram da je obaveza svih nas ukloniti stereotipe i promijeniti tradicionalne slike o ulogama muškaraca i žena, ali je to jedan dugotrajan proces u koju trebaju biti uključeni kako državni nivoi, tako i mediji i cjelokupno društvo. Promjena u smislu promovisanja pozitivne slike žene koja je aktivna i neophodna svakom društvu je nužna. Pokazavši marginalizaciju žena u medijima i u životu, te njihovu zastupljenost u „tipično ženskim“ temama i profesijama, ukazana je i potreba za sistemskim pristupom u rješavanju ovog problema.

4. SAVREMENA ŽENA

Unutar ovako postavljenog poglavlja, promišljanja je moguće povesti u različitim pravcima. Isprva je potrebno razumjeti sam „pojam savremenog“ i u čemu leži njegova suština, da bismo kroz naredna potpoglavlja uspjeli uobličiti definiciju savremene ili moderne žene i današnjih očekivanja od nje.

Savremenost je promjena koja obuhvata društveni kontekst. Jasno je da se društvo u kome mi živimo bitno razlikuje od društva u prošlosti. Prema nekim odrednicama, savremeno društvo čini historijsku individualnost koja svojom svojstvenošću odudara od svega što je do sada historija stvorila. Tako da se pod savremenošću misli na modernitet (Saltaga, 1999: 53).

Moderna era historijsko je razdoblje za koje je utvrđeno da seže još od 1500-tih, pa sve do kraja Drugog svjetskog rata. No, neki historičari tvrde da traje i dan danas što bi značilo da se preklapa sa savremenom historijom za koju se smatra da je započela upravo nakon Drugog svjetskog rata, a traje i dalje. Dakle, ima historičara koji sam izraz moderno poistovjećuju sa prošlošću, a savremeno sa sadašnjošću, no ima i onih koji vjeruju da je sve to ista stvar. Ja sam pojmove savremeno i moderno koristila u istom kontekstu, s tim da sam napravila distinkciju u pogledu perioda feminizma od koje sam analizirala ženinu ulogu. Ženina borba za vlastita prava počinje tek u 19. stoljeću i ima svoje historijske etape, ali, naime, treći val feminizma koji započinje krajem 80-ih godina prošlog stoljeća i razvija se i danas, a čija je osnovna misija pokušaj negiranja spola i nadilaženje spolnih razlika, jeste osnovni predmet mog proučavanja.

Savremeno ili moderno društvo, sa sociološkog aspekta, je jedno historijski odvojeno razdoblje, koje definišu neke specifičnosti koje nisu bile svojstvene ranijim periodima. Znači, ovo koje živimo. Jedna od tih specifičnosti je svakako emancipacija žene i istinska potreba da žena bude dio globalnih procesa. Za savremeno društvo prisutni su nazivi postindustrijsko društvo ili društvo blagostanja. To blagostanje se ispoljava kroz činjenicu da solidarnost i briga za jednakost uslova ne bi trebala biti samo briga države, već svih društvenih jedinica. Savremena porodica obuhvata više toga što nije prototip tradicionalne porodice. Ona je zasnovana na izmijenjenom statusu žene, a samim tim i njenoj većoj slobodi izbora načina na

koji će urediti vlastiti život. Uloga žene u oblikovanju savremene porodice mijenja se pod utjecajem upravo tih demokratskih i globalnih društvenih kretanja.

Tokom 19. i 20. stoljeća pod utjecajem industrijalizacije i građanskih revolucija nastaje »demokratski tip porodice« u kojem muškarac i žena u braku imaju jednaka prava i dužnosti. Novi ekonomski odnosi traže uključivanje žena u proces rada izvan kuće, što rezultira smanjenjem autoriteta muškarca (Vasiljević, 2012:94).

Savremena društva su doživjela ekspanziju žena na tržištu rada, što se reflektira na njihov porodični i društveni položaj. Današnja žena više ne zauzima samo tradicionalne uloge supruge, majke i domaćice, nego je ona profesionalno angažirana osoba na tržištu rada. Međutim, zaposlena žena u porodici, pored finansijskog doprinosa, i dalje obnaša brojne često neuskладive obveze uzrokovane rodnim podjelama i očekivanjima. Ona pored uloge majke i brige o djeci, obavlja većinu poslova i u domaćinstvu. Kućanski poslovi tako ostaju zadaća žene kao što je to slučaj sa ranijim generacijama.

Savremeno doba je donijelo novi pogled na stvari. Globalizacija i digitalna revolucija su donijele mnogo toga negativnog i pozitivnog sa sobom. Jedna od pozitivnih stvari, je svakako borba žena za njihova prava i sve veća prisutnost i učešće žene u svim društvenim procesima. Prije stotinu godina na ovim prostorima se nije ni govorilo o jednakosti žene i muškarca. Danas, ne samo da imamo legislativu, po kojoj je ženama zagantirana apsolutna ravnopravnost i nije dozvoljena niti jedna vrsta spolne ili bilo koje druge diskriminacije; nego imamo i žene koje su se odvažile govoriti o svojim pravima i zahtijevati prisutnost u svim aspektima javnog života, ponajprije u biznisu i politici što ranije nije bilo moguće, jer je to bilo isključivo „muška teritorija“.

Savremene žene su obrazovane i zaposlene s jednakim pravima, slobodama i obavezama u društvu kao i muškarci. Ipak, još uvijek mnoge žene imaju nedoumice i probleme i vezi s raspodjelom poslova unutar porodične zajednice, kao i mogućnošću redefinisanja svoje uloge u njoj. Jasno je da se ravnomjerna raspodjela poslova i uloga unutar domaćinstva može desiti samo ako se stavovi društva o rodnim ulogama promijene. Naime, u porodicama u kojima je žena zaposlena nastaju problemi roditeljskih uloga i društvenih očekivanja. Savremena žena tako osjeća dvostruku opterećenost i sve veći pritisak sa svojom zaposlenošću i obavezama u domaćinstvu. Ipak, nešto što ulijeva nadu su mlade generacije studenata i studentica koji kroz obrazovanje razvijaju sve liberalnije stavove po pitanju ovog problema. Upravo će u

narednom poglavlju biti riječ o obrazovanju kao sredstvu za postizanje ciljeva, ali i o tome kakve benefite i kakve izazove u pogledu ženskog pitanja ono nameće društvima u globalu.

4.1. Obrazovanje žena

Obrazovanje je jedan od blagoslova i neophodnosti života. Zato, bez obzira na rod i dob, za sve važi ista krilatica;-obrazovanje je moć. U slučaju ženske populacije, ono je sredstvo ostvarivanja većih prava i boljih uslova života. Žene stiču moć kroz obrazovanje. Ono je korisno na svim nivoima, od opismenjavanja do univerziteta. Osim što trebaju naučiti čitati i pisati, sposobnost žena da istažuju i raspravljaju o ženskim iskustvima čini esencijalni dio njihove snažnosti. Obrazovanje je potrebno zbog različitih oblika učešća i komunikacije, a žene koje to nemaju, ostaju ograničene.

600 miliona žena je nepismeno u svijetu (dva puta više od muškaraca). One se zapošljavaju na poslove koji su slabije plaćeni i manje su produktivne nego obrazovane žene. Udaju se mlade i ne znaju šta je to planiranje porodice, što bi ih naučilo da budu sposobne da čuvaju djecu zdravom kako bi mogle pohađati školu. Važno je ne zaboraviti da obrazovanje samo ne može donijeti jednakost niti da je pismenost znak inteligencije, ili je potrebna mudrost. Obrazovanje nepismenih žena je prvi zahtjev kako bi one i njihova djeca stekli moć nad svojim životom i pristojan standard (Magezis, 2001: 218).

Mnogo prije pojave feminizma i žena koje su se deklarirale kao feministkinje, postojale su, doduše u malom broju, žene koje su izgradile svoju samosvijest i samostalnost zahvaljujući obrazovanju. Shvatajući koliko je obrazovanje važno, prve feministkinje su pronašle ključ kako da promjene sopstveni podređeni položaj, ali i kako da, makar u načelu, podrivaju patrijarhat. Sljedstveno tome, prvi zahtjevi feministkinja s početka novog vijeka upravo su obuhvatali ovo pitanje.

Jedna od žena koja je osvijestila važnost edukacije žena i svoj život posvetila borbi za žensku ravnopravnost je svakako rano preminula majka poznate spisateljice Meri Šeli,-Meri Volstonkraft. Ona je 1792. godine napisala „*Potvrdu ženskih prava*“ kao jedno je od najranijih djela feminističke filozofije. U njemu Volstonkraft tvrdi da bi žene trebale imati obrazovanje srazmjerno njihovom položaju u društvu, a zatim nastavlja redefiniirati taj stav, tvrdeći da su žene ključne za naciju jer obrazuju njenu djecu i zato što bi mogle biti

"suputnice" svojim muževima, a ne samo prosto žene. Umjesto da na žene gleda kao na ukras za društvo ili imovinu kojom se trguje u braku, autorica tvrdi da su one ljudi koji zaslužuju ista osnovna prava kao i muškarci. Veliki dijelovi Prava žena snažno reagiraju na pisce knjiga poput Jamesa Fordycea i Johna Gregoryja i na obrazovne filozofe poput Jean-Jacquesa Rousseaua, koji su ženama htjeli uskratiti obrazovanje. (Rousseau slavno tvrdi u *Émileu* (1762) da žene treba obrazovati radi zadovoljstva muškaraca).

Spomenuvši Vostonkraft kao feministkinju, nepravedno je zapostaviti jednu ženu koja je svoje znanje nesebično željela podijeliti sa drugima u svrhu ohrabriranja žena na borbu za vlastita prava, a to je Virdžinija Vulf. U svom eseju „*Sopstvena soba*“ govori o obezvrjeđivanom ženskom glasu unutar akademske zajednice. Ona govori o edukaciji kao ključu ženske emancipacije. Edukacija je za nju ono što će omogućiti ženi da doprinese kulturi i istakne neslaganje oko toga šta žene i muškarci mogu i trebaju postići unutar patrijarhalne sredine. Centralna ideja njenog eseja je ta da žene nisu stekle uslove da misle, čitaju i intelektualno se razvijaju. Kako su godinama bile isključene iz javnog života i finansijski ovisile od muškaca, ženama je stoljećima uskraćivana mogućnost da izraze svoja mišljenja i ideje. Virdžinija tu tezu dokazuje kroz jedan vrlo upečatljiv primjer kojim ilustrativno objašnjava zašto žena u prošlosti nije imala mogućnost da postane veliki pisac kao što je Šekspir. Ona, naime, izmišlja Šekspirovu sestru Džudit. Za razliku od Šekspira, ona nema pravo da ide u školu, niti se podržava njena želja za čitanjem i pisanjem. Umjesto toga, njene ideje i želje se sputavaju kućanskim obavezama i društvenim očekivanjima i tako ona nikad ne ostavi niti jedno slovo na papiru. Virdžinija time želi reći da za Šekspirova uspjeh nije zaslužan samo njegov talenat, već mogućnosti edukacije, predanog rada na sebi i zarađivanja od svog profesionalnog poziva pisca. Džudit nas podjeća na sve one žene koje su kroz historiju bile ukraćene za takve i slične mogućnosti da se ostvare. Ovaj esej kao moderna feministička misao rezultat je predavanja koja je Virdžinija Vulf održavala na dva ženska univerziteta na Kembridžu 1928. podižući svijest mladih žena o vlastitoj poziciji u društvu. Zbog toga mi se ne čini pretjerano da kažem kako je danas pročitati „*Sopstvenu sobu*“ imperativ za svaku mladu, savremenu ženu kao podsjetnik na prava koja su izborile, ali i na ona za koje tek treba da se izbore.

U dvadesetom vijeku se ostvaruju daleko ravnopravniji uslovi za obrazovanje oba pola. Sa stanovišta borbe za žensko pravo na obrazovanje, značajno je da je dvadeseti vijek obilježilo i osnivanje centara, odnosno programa ženskih studija na univerzitetima u SAD-u krajem

šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, koji se kasnije šire po čitavom svijetu (Zaharijević: Krstec, 2011:64).

Ženske studije predstavljaju vrhunac akademskog projekta drugog talasa feminističkog pokreta, budući da se ženski interesi od tog trenutka prepoznaju kao naučno relevantna tema. One su koncipirane kao studije o ženama i studije žena: žene su bile i subjekti i predmeti istraživanja. Pošto se polazilo od pretpostavke da je interes žena u postojećim naučnim stremljenjima zanemaren i marginalizovan, ova disciplina je bila direktno u interesu žena (što pak ne znači nužno da je bila protiv interesa muškaraca). Kasnije se predmet istraživanja ženskih studija širio, tako da one danas prisvajaju multidisciplinarni pristup rodnom identitetu (zbog čega se poistovećuju sa studijama roda.) „Ženske studije imaju sposobnost da suštinski promjene prirodu dosadašnjih znanja pomjeranjem žiže interesovanja sa androcentričnosti na okvire u kojima žene definišu ideje, iskustva, potrebe i interese kao sopstvena prava i oblike ženskog predavanja i učenja.“ Osnovna dilema na koju su žene naišle kada je otpočelo institucionalizovanje ženskih studija, tiče se toga da li ženske studije treba izolovati tako da u cilju očuvanja njihove autentičnosti i specifičnog identiteta opstaju kao posebna disciplina, ili ih treba uklapati u postojeće discipline, čime će se nužno mijenjati njihov lik. Odgovor na ovo pitanje nije jedinstven, i različite prakse nude različita rešenja. S jedne strane, u SAD su mahom formirani posebni programi i katedre za izučavanje ženskih studija, dok je u Evropi zastupljena druga opcija koja podrazumijeva integrisanje ženskog pristupa u postojeće discipline (književnost, sociologija, historija, dok je prodor u prirodne nauke i filozofiju daleko teži). (Zaharijević:Krstec:65).

Danas u svijetu žene studiraju u velikom broju, a procjenjuje se da će taj broj u budućnosti biti još veći. Motivi za edukaciju su brojni: to je način izlaska iz siromaštva, obezbeđivanje boljih uslova za život svojoj porodici, davanje doprinosa društvenoj zajednici, osjećaj samodovoljnosti, korišćenje sopstvenih potencijala, želja za dokazivanjem... Ipak, mnoge od nas ne znaju da je obrazovanje koje se sada podrazumijeva, do prije samo jednog vijeka predstavljalo nemoguću stvar i da je skidanje zabrana sa ženskog obrazovanja predstavljalo dug i tegoban put. S druge strane, poražavajuća je činjenica da je danas na međunarodnom planu procenat nepismenih i dalje visok: u XXI vijeku je još uvijek oko 960 miliona odraslih osoba nepismeno, od čega su 2/3 upravo žene. Pri tome postoji velika nesrazmjera u statusu između žena u razvijenim zemljama i zemljama u razvoju. U nekim zemljama u razvoju ta cifra dostiže i 79 procenata. Preko 77 procenata nepismenih živi na afričkom i azijskom

kontinentu. Ove brojke obuhvataju i funkcionalno nepismene, odnosno osobe koje poznaju pismo ali ne u dovoljnoj mjeri da bi mogle funkcionisati u savremenom društvu. Posljedice ovih statističkih podataka su brojne i zabrinjavajuće: kriminalitet, tinejdžerska trudnoća, nezaposlenost, siromaštvo... (Zaharijević:Krstec:66).

Takve akcije često izazivaju otpor, pošto podrazumijevaju „pozitivnu“ diskriminaciju, odnosno donekle povlašćeni položaj one strane koja je do tada izvlačila „deblji kraj“. One su, međutim, privremenog karaktera, jer traju samo dok se ne postigne željeni cilj. Za ostvarivanje faktičke jednakosti u oblasti obrazovanja, ali i u kontekstu demistifikacije predrasuda, od neprocjenjive je važnosti i uloga nevladinog sektora koji treba da ukaže na vladine propuste i da dâ svoj doprinos zalaganju za opšte dobro. Mnoge međunarodne organizacije su preuzele aktivnu ulogu u obrazovanju i donijeti su brojni međunarodni akti po ugledu na Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima iz 1948. godine i njen 26. član koji se odnosi na pravo na obrazovanje koje važi za sve, podjednako. U tu grupu pravnih dokumenata se mogu svrstati i UNESCO-ova Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju.

Konvencija o pravima djeteta (čl. 27), kao i za žene najvažnija Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema ženama (CEDAW). U članu 10, CEDAW predviđa jednake uslove za pripadnike/ce oba pola od predškolskih do visokoobrazovnih institucija i profesionalnog usavršavanja, kako u seoskim tako u gradskim sredinama, uživanje različitih pogodnosti i stipendija, učešće u sportovima i fizičkom obrazovanju, organizovanje nastave za djevojke/žene koje su napustile školu prije mature, itd (Zaharijević: Krstec:68).

Obrazovanje je proces u kome se ostvaruje promocija i uspon žene u društvu. To je jedini siguran instrument njenog “opstanka” u glavnim društvenim tokovima. Dok neobrazovan ili nedovoljno obrazovan muškarac ima mnogo načina da se afirmiše, pribavi moć i uticaj, neobrazovanim ženama to rijetko uspeva. Ipak i u obrazovanju postoje principi i mehanizmi koji zaustavljaju uspon i napredak žene, usmjeravaju je na marginalne kolosjke u društvu. Sama nepristupačnost obrazovnih institucija u mnogim državama ostavlja žene bez tog značajnog sredstva socijalne i kulturne promocije. Podjela na “ženske” škole i fakultete već usmjerava žene na nešto što je “lakše”, manje priznato, manja mogućnost napretka u karijeri i slabije plaćeni posao. Primjeri nerazvijenih zemalja najbolje ilustruju značaj obrazovanja za emancipaciju žene (obrnuta korelacija između stope pismenosti žene i stope fertiliteta). (Šijaković, 2008: 289).

U svakom slučaju, pravo na obrazovanje se mora shvatiti kao ljudsko pravo, kao prva premisa za afirmaciju pojedinaca i pojedinki. Ono je uslov sine qua non ženske emancipacije, nužno je za razumevanje različitih diskriminatornih praksi kao i za prekidanje veza s tradicionalnim rodnim ulogama i putokaz ka novim modelima ponašanja. Neki umanjuju njegov značaj na taj način što ga svrstavaju u prava „druge generacije“, ne shvatajući da je ono osnov za sprovođenje mnogih drugih prava (uživanje zdravstvene zaštite, zaposlenje, zaključivanje ugovora, ostvarivanje vlasništva nad imovinom, učešće u političkom životu...). Zato je od osobite važnosti da država i društvo daju ženama jak podsticaj da razviju osjećaj sopstvene vrijednosti i da kao samostalne ličnosti mogu da budu dobar uzor mlađim generacijama. U tu je svrhu neophodno izgraditi kritičku svijest, a to se postiže upravo obrazovanjem (Krstec, 2012: 58).

Unutar svog završnog rada „*Žena nositeljica različitih obiteljskih uloga*“ Anamarija Jurinić, referirajući se na navedene autore, piše interesantno poglavlje u kojem kaže da:

Stepen obrazovanja žene utječe na njezin položaj u porodici. Obrazovanje žene odbacuju tradicionalnu ulogu žene domaćice kao jedinu moguću. „Žene egalitarnih stavova smatraju da zaslužuju isti status u društvu kao i muškarci te da imaju pravo ulagati u karijeru i ostvariti se i u tom smislu“ (Gjurić i sur., 2014, 652-653). Viša razina obrazovanja ženi omogućuje veću zaradu na poslu, a samim time osigurava veći finansijski doprinos porodici, te kvalitetan život njezinih članova. „Visoko obrazovane, ili barem srednje obrazovane žene se, u pravilu, brže zapošljavaju. Do jedne godine na posao čeka oko 40% žena s visokom školom, te oko 30% žena sa srednjom školom“ (Galić, Nikodem, 2009: 259). Viša razina obrazovanja žene utječe i na njezin fertilitet, odnosno na odgađanje rađanja djece na sve kasnije godine života, što dodatno smanjuje izgleda za rađanjem većeg broja djece jer je ženino reproduktivno razdoblje skraćeno obrazovanjem (Čipin, 2011).

Žene moraju biti svjesne da obrazovanje nikako ne smije biti privilegija, već osnovno pravo svake od njih. Žene imaju ista prava kao muškarci. Ako dječak može ići u školu, zašto ne bi mogla i djevojčica, jer ako ta djevojčica ne bude išla u školu, onda će se podčinjavati svom bratu, ocu ili mužu. Takvo razmišljanje je imala i mlada feministkinja Malala koja je svojom hrabrošću pobijedila strah od smrti i svojom željom za edukacijom branila svoju želju za boljim životom. Ona je pokrenuvši kampanju za obrazovanje žena postigla velike promjene u

rodnom Pakistanu i šire, te je 2014. godine osvojila Nobelovu nagradu za mir. Njen rad i borba su vrlo inspirativni mladim naraštajima.

Muškarci koji zabranjuju ženama školovanje se boje obrazovane i moćne žene samim tim što takva žena pred njega postavlja zahtjeve jednake raspodjele uloga u javnom i privatnom životu. Žena jeste sposobna obavljati više poslova na jednako dobar način, ali nije neophodno da ona snosi teret svoje dvostruke opterećenosti sama. Na nama je da se obrazujemo kao i da uvijek naglašavamo potrebu da žene osnažujemo kroz edukaciju, jer jedino kroz znanje žena može poboljšati svoju finansijsku sigurnost, zdravlje i neovisnost, te osigurati svoja prava. Zato se brojka od 600 miliona nepismenih žena može doživjeti lično. Misleći na njih možemo misliti i na sebe. Mogućnost žene da postignu ekonomsku sigurnost i samostalnost bez isključivo fizičkih poslova nekada je bila revolucionarna ideja, dok to sad nije slučaj. Zato, trebamo koristiti svaku priliku za edukacijom koja nam se pruža, jer je ona ključ naše svjetlije i sretnije budućnosti.

4.2. Zaposlenje žena

Tradicionalne društvene uloge i rodni stereotipi i dalje su na snazi u većini zemalja ne samo u porodici, već i u oblasti zapošljavanja. Svjesno smo da su žene rijetko kad na vodećim pozicijama, vlasnice ili suvlasnike nekih kompanija. Zbog toga je sprovođenje politike jednakih mogućnosti neophodnost svakog društva i u pogledu zapošljavanja. Važno je informisati se i proučavati zakone o pravu žena na zapošljavanje.

Takav jedan zakon treba štiti žene u pogledu jednakosti plata i porodiljskog odsustva. On bi također trebao da štiti ženu od rada tokom kasnih sati od deset sati uveče, do 7 sati ujutro izuzev poslova kao što su njega bolesnika, turizam i ugostiteljstvo. Zakon bi trebao osiguravati da žene i muškarci dobijaju istu platu za rad na istom poslu bez diskriminacije. Žena treba dobijati 45 plaćenih dana porodiljskog odsustva ako je radila godinu dana. Zakon bi je trebao štiti ne samo tokom odsustva, već i povratka na posao dozvoljavajući joj dvije pauze za dojenje tokom dana za period od osamnaest mjeseci. Tako je ispravno u teoriji, ali u praksi su stvari ipak malo drugačije. Mnogi poslodavci se i dalje ne ustručavaju da na razgovoru za posao kandidatkinjama postavljaju pitanja poput onih- da li su rađale i da li planiraju potomstvo. Poslodavcima na konkursima za posao često ne odgovaraju žene sa djecom i one koje još nemaju djecu vodeći se logikom da one koje već imaju djecu češće odsustvovati zbog obaveza majčinstva, a one bez djece će morati jednom otići na trudničko bolovanje ili porodiljsko odsustvo. Zbog toga radna mjesta prije dobijaju muškarci.

Iako su formalno ravnopravne s muškarcima, žene još uvijek s njima nisu izjednačene na tržištu rada. Neke od nejednakosti sa kojima su žene suočene na poslu : profesionalna segregacija, koncentracija u honorarnim poslovima i razlika među plaćama.

Radnice su bile tradicionalno natprosječno zastupljene u loše plaćenim, rutinskim poslovima, a mnogi od njih bili su rodno obojeni. Tzv. Ženski poslovi. Žene pretežno rade kao sekretarice i njegovateljice (medicinske sestre, socijalne radnice i odgajateljice). To su općenito ženska zanimanja. Profesionalna rodna segregacija odnosi se na činjenicu da muškarci i žene pretežito rade različite poslove, što se temelji na prevladavajućem shvaćanju o tome šta je

primjeren muški ili ženski posao. Profesionalna rodna segregacija jedan je od glavnih pokazatelja koji utječu na nejednakost u plaćama između muškaraca i žena. Žene su natprosječno zastupljene na slabije plaćenim poslovima.

Znači rod je jedini faktor koji utiče na žene i djevojke. To se može jasno vidjeti kad se posmatra obrazovanje i posao. Čini se da djevojke, pripadnice srednjeg staleža, imaju više problema u školi, napuštaju školovanje rano i nalaze slabije, malo plaćene poslove. Djevojke iz radničkog staleža, te djevojke imigrantkinje, izgleda, nemaju povjerenje u svoje sposobnosti. Crne djevojke i one koje dolaze iz etničkih manjina smatraju sebe stereotipnim na negativan način, što ih ograničava da dobiju više obrazovanja i veće mogućnosti za posao. Djevojke i žene mogu različito osjećati i misliti o svojoj karijeri, pošto je u društvu uvriježeno mišljenje da pametne i uspješne djevojke, neće imati sigurnu budućnost. To nas vraća na onu ideju da pametna ili uspješna žena znači opasnost za muškarce. Pred djevojke i žene se često postavlja problem: kako uskladiti da budu dobre majke i uspješne radnice (Jurinić, 2017:11).

Ukupan rad žene u porodici dijeli se na plaćeni rad izvan porodice (posao) i neplaćeni rad unutar porodice (briga za članove porodice, kućanski poslovi). Svaki od navedenih poslova zahtijeva trud i vrijeme, a veće uključivanje u jedan posao nužno znači smanjenje uključenosti u drugi posao (Čudina-Obradović, Obradović, 2006). Utjecaj plaćenog rada izvan kuće na porodicu promatra se unutar dva temeljna modela:

model prelijevanja i model zasebnih područja. Model zasebnih područja odnosi se na porodicu u kojima je muškarac hranitelj te obavlja plaćeni rad izvan kuće, dok je žena domaćica i obavlja sav neplaćeni rad unutar porodice. Prema ovom modelu nema međusobnog utjecaja ili ometanja između ova dva područja rada (Haas, 2000, prema Čudina-Obradović, Obradović, 2006).

Majčina zaposlenost izvan kuće ima i pozitivne utjecaje na porodične procese te bračno i roditeljsko zadovoljstvo. Porodice u kojima su zaposleni i muškarac i žena izbjegavaju siromaštvo, što se odražava na stabilnost braka i porodice jer siromaštvo snažno utječe na razvod braka i raspad porodice. Ženine višestruke uloge povećavaju njezin osjećaj vrijednosti, koji pak proizvodi „efekt proširenja vremena i energije, tj. bolje organizacije, planiranja, te bi

tako prelijevanje plaćenog rada žene na porodicu bilo blagotvorno, a ne štetno“ (Čudina Obradović, Obradović, 2006:164).

Plaćeni rad izvan porodice potreban je radi ekonomskog održavanja porodice, no važan je i neplaćeni rad unutar porodice kako bi članovi porodice bili zdravi, kako bi funkcionirali kao porodica te lakše radili izvan kuće. Ukupno vremensko opterećenje porodice neplaćenim radom jednako je opterećenosti porodice plaćenim radom (Coltrane, 2000). Neplaćeni rad najčešće obuhvaća različite rutinske kućanske poslove (čišćenje kuće, kuhanje, pranje posuđa, nabava, peglanje, spremanje veša i sl.) i povremene kućanske poslove (popravci, plaćanje računa, prevoženje članova obitelji, briga za kućne ljubimce i sl.), ali tu spadaju i emocionalni rad (briga za članove porodice i njihovo raspoloženje, razgovor o problemima, održavanje odnosa unutar porodice i sl.), poslovi organiziranja i menadžmenta (planiranje dužnosti i slobodnog vremena) te roditeljski poslovi (Coltrane, 2000; Topolčić, 2003; Čudina-Obradović, Obradović, 2006.).

Kao posljedica sve većeg broja uloga i njihove teške uskladivosti, žene se počinju rješavati nekih uloga. Niz savremenih romana iz zapadnih društava prikazuje problem ženinog vraćanja porodici i zanemarivanja vlastite karijere, no savremeni trendovi prikazuju veću sklonost žena da se odreknu zasnivanja porodice i rađanja djece radi očuvanja neovisnosti i slobode odlučivanja o vlastitom životnom stilu (Čudina-Obradović, Obradović, 2006).

Otvaranje ovog poglavlja svakako postavlja pitanja o stvarnom stanju žene na tržištu rada. Žena se, bez obzira kakve poslove obavlja, nalazi u veoma nepovoljnoj poziciji pri odabiru za radna mjesta. Ako je mlada i tek udata- strahuje se da će postati majka, ako je već majka- strah od odsustvovanja zbog djece, a ako pak dođe u određene godine- njoj se više i ne pruža prilika za zaposlenjem. Ponovo, žena se sama mora izboriti za svoje mjesto, isprva javno iznoseći svoje stavove o poslodavcima i boreći se protiv svih oblika diskriminacije. Šutnja o problemima neće riješiti te probleme. Govorenjem naglas o svojim pravima mijenjamo ne samo svijest žena naučenih da šute, već i svijest muškaraca koji tu šutnju odobravaju. Ironično je da danas sa profesijama koje su dominantno ženske kao što su obrazovanje i administracija imamo situaciju da nemamo prevelik broj žena na visokim pozicijama. Također, više žena završavaju fakultet od muškaraca, ali one imaju manje šanse za zaposlenje. U svijetu, broj zaposlenih žena je mnogo manji od broja zaposlenih muškaraca. Međutim, ako žena želi da radi, ona će za to naći način. Žena danas može biti i majka i

hraniteljica i može imati bolji poslovno-porodični balans. To je možda i više od onog šta su naše majke mogle i zamisliti, a čak i muškarci danas mogu dobiti očinsko odsustvo. Problem je u tome što, uprkos tome što i muškarci počinju više da se uključuju u brigu djece i domaćinstva, *žene ipak obavljaju većinu neplaćenog posla kod kuće*. I što više žena provede vremena radeći neplaćeni posao brige oko djece, roditelja i domaćinstva, manje su šanse da žena pronađe neki pristojan, plaćeni posao. Žene su 23% manje plaćene od muškaraca, kao što žene-majke zarađuju trećinu manje novca od žena bez djece. Također, žene često doživljavaju fizičko ili seksualno nasilje na poslu. To je kršenje njenih osnovnih prava. Žena na takve izazove jedino može odgovarati svojim neprestanim ulaganjem u obrazovanje, javnim istupanjem i zalaganjem za bolje radne uslove, kao i radom na emancipaciji muškaraca koji će podržati emancipaciju žena i olakšati im na tom putu.

4.3. Žena u porodici

Žena je uvijek vezana za porodicu neraskidivom vezom. Ona svoj identitet gradi na osnovu uloga: majke, kćerke, sestre i supruge. Bez nje ne bi bilo porodice kao osnovne ćelije društva. Žena je simbol njene postojanosti i značaja, te je upravo ona je ta koja odgaja i brine se za čovječanstvo. Žena, koliko god strijemila uspjehu u profesionalnom svijetu, svoj životnu misiju ipak posvećuje porodici i izgradnji porodičnih odnosa. Zbog toga je porodica centralno polazište za sva feministička istraživanja o položaju žene u savremenom svijetu. U ovom poglavlju fokus rasprave je stavljen na odnos patrijarhata i kapitalizma koji se vode na terenu porodice.

U tradicionalnim okvirima porodica je uvijek predstavljana kao osnovna proizvodna jedinica u kojoj članovi svojim radom u okvirima kućne privrede stvaraju neophodna sredstva za vlastito preživljavanje i razmjenu dobara, bilo u naturalnom ili tržišnom obliku. Na drugoj strani, pojam i praksa savremene porodice vezuje se isključivo za njena reproduktivna svojstva i funkcije i to na dva plana : 1. biološka reprodukcija - rađanje novih članova 2. socio- kulturna reprodukcija koja podrazumijeva obnavljanje života svih članova porodice i odgajanje potomstva i njegovu socijalizaciju.

Reproduktivne funkcije u okviru savremene porodice podrazumijevaju u oba navedena slučaja proizvodne funkcije u redukovanom obimu kao što su obezbjeđivanje i održavanje stambenih uslova, nabavka i priprema hrane, staranje za odijevanje i higijenu i zaštita zdravlja itd. Sa ekonomskog stanovišta se zato moderna porodica tretira kao pretežno ili čisto redistributivna i potrošačka zajednica, za razliku od premodernih oblika koji se smatraju kao primarno proizvodne zajednice. U cilju obavljanja tih "ostataka " proizvodnje, u okviru savremene porodice preživljava i jedan oblik rada koji vuče korijene iz najdavnijih vremena antičkog ropstva- neplaćen , nevrjednovan i nepriznat rad koji se neposredno odnosi na činjenje usluga drugim osobama - služenje drugima. Nosioci toga rada nekada su bili robovi, kmetovi ili sluge, a danas su to žene. Taj rad se danas naziva domaći rad budući da se obavlja u okviru domaćinstva individualne porodice ili još preciznije porodični rad jer je njegov glavni cilj zadovoljavanje potreba članova porodice a pretežno ga obavljaju žene.

U savremenim post- modernim društvenim uslovima, u porodici do najvećeg intenziteta podjela dolazi prema rodnoj stratifikaciji, što za posljedicu ima intenzivno unutrašnje sukobljavanje između polova koje dovodi do izrazite nestabilnosti moderne porodice. U bliskoj vezi sa ovom podjelom u savremenim uslovima sve izaženije djeluje unutar porodice kao i na društvenom planu podjela na integracijskom planu, a što opet savremenu porodicu čini veoma nesigurnom i ugroženom. (Milić, 2009:47)

Kućanski poslovi u današnjem obliku nastali su nakon radvaljanja doma i radnog mjesta. S industrijalizacijom, dom je postao mjesto potrošnje, a ne proizvodnje dobara. Kućanski posao postao je “nevidljiv”, dok se “pravi posao” sve više definirao kao onaj za koji se prima plaća. Kućanski se posao tradicionalno smatrao ženskim područjem, dok je “pravi posao”, tj. onaj izvan kuće, bio rezerviran za muškarce. U ovom konvencionalnom modelu kućna podjela rada- tj. način na koji se obaveze raspodjeljuju na članove kućanstva- bila je prilično jednostavna. Žene su obavljale većinu, gotovo sve kućne zadaće, dok su muškarci pridonosili porodici time što su zarađivali plaću. Razdoblje razvoja razdvojenog “doma” također je prolazilo promjene. Prije negoli su izumi i pomagala koje je donijela industrijalizacija zahvatili kućanstva, rad je u njima bio težak i zahtjevan. Primjerice, sedmično pranje veša bilo je teško i naporno. Uvođenje tople i tekuće vode u domovima ukinulo je mnoge vremenski zahtjevne zadatke; nekada se voda donosila u kuću i ako je bilo potrebno, zagrijavala. Uvođenje električne struje i plina izbacilo je iz kućanstva štednjake i peći na drva i ugljen, pa više ne treba cijepati drva, donositi ugljen i stalno čistiti peći.

No ipak, čak ni nakon ovih izuma, prosječno vrijeme koje žene troše na kućanske poslove nije se znatno smanjilo. Kućanski su aparati zamijenili teže poslove, ali pojavile su se nove zadaće. Povećala se potrošnja vremena za brigu oko djece, opremanje kuće te nabavu i pripremu obroka. Neplaćeni kućni posao iznimno je značajan za ekonomiju. Procijenjeno je da on ostvaruje između 25 i 40 posto bogatstva stvorenog u industrijskim zemljama. Taj posao omogućuje ostatak ekonomije time što osigurava besplatne usluge o kojima ovisi većina zaposlenih. No, kućni posao je djelimično problematičan. Istraživanje Anne Oakley o ovom poslu kao o obliku rada pokazalo je da cjelodnevna posvećenost domaćinstvu može stvoriti osjećaj izolacije, otuđenosti i nezadovoljstva. Za domaćice spomenuti poslovi su krajnje monotoni te preovladavaju samonametnuti psihološki pritisak da zadovolje određene standarde koje su zadale sebi u obavljanju tog posla.

Oblici plaćenog i neplaćenog rada blisko su povezani, što pokazuje doprinos koji kućni posao ostvaruje u općoj ekonomiji. Jedno od glavnih pitanja koje možemo postaviti jeste kako je sve veće zapošljavanje žena izvan kuće utjecalo na kućnu podjelu rada. Ako se kvantiteta kućnog rada nije smanjila, a ima manje domaćica, znači da se poslovi u domaćinstvu danas moraju drugačije organizirati.

“Žene rađaju djecu, žene su majke i supruge; žene kuhaju, krpaju, šiju i peru; one se brinu za muškarce i pokoravaju se muškom autoritetu; one su uglavnom isključene iz zanimanja visokog statusa i položaja moći” – s pravom tvrdi Michael Haralambos.

S obzirom na historijski gledan društveni položaj i ulogu žene, danas nas ne čudi da su feministički pokreti nastupaju sve agresivnije i postavljaju, ali i osvjetljavaju, mnoga pitanja koja se tiču društvenog položaja žene. Neki od tih pitanja tiču se prije svega biološke podčinjenosti žene, pitanje odnosa dominacije i podčinjenosti između muškarca i žene a koji se protežu kroz odnose na radnom mjestu, u političkim organizacijama kao i mnogi drugi, koji mogu biti više ili manje otvoreni ili suptilni. Društveno obezvrijeđivan kućni rad i dalje ostaje jedno od osnovnih porodičnih zaduženja žene. Mnoga istraživanja upućuju na sve veći obim kućanskih poslova, koje obavljaju žene, a koji za posljedicu nemaju adekvatno ekonomsko priznanje. Žena po toj osnovi ne može ostvariti penziju, njen rad u kući nije društveno vrijednovan. A za svoje priznanje ona može dobiti jedino priznanje sentimentalne naravi. Kroz ova, ali i mnoga druga pitanja vode nas do temeljnog pitanja odnosno niza pitanja: Zbog čega je prije svega žena u svekolikoj društvenoj historiji u inferiorniom društvenom položaju? Da li je to stanje prirodno, dakle vječno, ili je tek posljedica određenih historijskih realiteta? Da li ima uopće izgleda za radikalne promjene ili je li feministički pokret još jedna utopija? Samim time da, iako je pozicija žene određena prirodom odnosno biološki njenom konstitucijom, dovodi nas do zaključka da je i ovakav pokušaj mijenjanja društvenog položaja muškarca i žene djelovanje “ protiv prirode” (Kukić,2004:249).

Prema Margaret Mead, insistiranje na tezi o prirodnosti podjele rada i podjele društvenog terena djelovanja muškarca i žene, po njezinom sudu, farsa u funkciju vlasti nad ženom, kao što je.- u istoj funkciji- i pravdanje takve podjele biološkim, psihološkim i drugim razlikama između njih. Naime, jedina prirodna razlika između muškarca i žene, koja je za sada znanstveno potvrđena je u tome što žene rađaju, a muškarci ne rađaju. Sve ostale podjele su samo rezultat “ kulturne elaboracije “. Te razlike nisu plod bioloških razlika nego proizvod kulture, učenja određene-ženske odnosno muške društvene uloge. Danas nema isključivo muških i isključivo ženskih poslova, jer u prilog tome možemo reći da danas žene mogu

obavljati poslove neovisno o njihovoj biološkoj građi npr. žene pripadnice oružanih snaga, rad u rudnicima itd. Prema tome, društvena podjela uloga je kulturno, a ne biološki uvjetovana (Kukić, 2004:249)

Jedna od posljedica sve većeg zapošljavanja žena jest promjena tradicionalnih porodičnih uzoraka ponašanja.” Muški hranitelj” postao je češća iznimka nego pravilo, a sve veća ekonomska neovisnost žena znači da su u boljem položaju da izbjegnu rodnu podjelu uloga kod kuće ako to žele. Tradicionalna uloga žene kao domaćice znatno se mijenja i u raspodjeli kućanskih poslova i pri donošenju finansijskih odluka. Postoji kretanje prema egalitarnijim odnosima u mnogim domaćinstvima, premda žene i danas obavljaju glavninu kućanskih poslova. Neke od studija pokazali su da udane zaposlene žene obavljaju manje kućanskih poslova od drugih, premda se one uglavnom najviše brinu za kuću. Njihove su aktivnosti prilično različite. One obavljaju više kućanskih poslova kasno poslijepodne te više rade vikendom, u usporedbi sa ženama koje su samo domaćice.

Činjenicu da su zaposlene žene i dalje primarno odgovorne za kućni rad navela je američka sociologinja Arlie Hochschild kada je govorila o “drugoj smjeni”. Ona se koristi ovim terminom kako bi opisala dodatne sate kućnog rada, koje mnoge udane žene odrađuju nakon službenog radnog dana kako bi održale kuću u redu. To stvara zastoj u revoluciji za žene; uprkos njihovim pravima na tržištu rada, one i dalje nose teret kućanskog posla (Magezis, 2001).

Naravno da žene i dalje imaju najveću odgovornost za odgoj i razvoj djece, premda se stanje donekle mijenja, jer se sada i očeви aktivnije brinu za djecu. To znači da se zaposlene majke male djece svakog dana moraju rješavati naizgled beskonačne zahtjeve kuće i posla. Za mnoge zaposlene majke svakodnevni život postaje mora: buđenje djece i priprema doručka, odvođenje djece u vrtić, cjelodnevni rad na poslu, podizanje djece iz vrtića, provođenje vremena s njima na kraju dana i navečer, obavljanje kućanskih poslova te pokušaj da se u svemu tome bave i stvarima koje ih zanimaju. Čini se da su ti izazovi za samohrane majke još veći, jer imaju manje potpore i pomoći, osobito u danima kad su djeca bolesna i trebaju cjelodnevnu njegu. Mnoge zaposlene majke otkrivaju da su prisiljene negdje popuštati kako bi

pomirile razne potrebe vlastitog života. Čak i zaposlene majke koje mogu imati kućne pomoćnice smatraju da i dalje rade više od svojih muževa, jer moraju dogovarati i nadzirati njihov posao. Neke su novije studije pokazale kako zbog napora da uravnoteže poslove u kući i firmi mnoge zaposlene majke prestaju raditi puno radno vrijeme i rade honorarno. Premda većina istraživanja otkrivaju velike izazove s kojima su zaposlene majke suočene u savremenom svijetu, moramo biti oprezni pri njihovoj interpretaciji. Roditeljstvo je po prirodi složen i naporan posao; ne iznenađuje da je pokušaj uravnoteživanja profesionalnih dužnosti i roditeljstva opterećen teškoćama (Giddens, 2007:400)

Priroda ženskog rada bila je pod velikim utjecajem razdvajanja radnog mjesta i doma. Područje plaćenog rada tradicionalno se povezivalo s muškarcima , ali danas je zaposleno mnogo više žena nego prije nekoliko desetljeća. Žene su i dalje u neravnopravnom položaju na tržištu rada. Profesionalna rodna segregacija odnosi se na činjenicu da su muškarci i žene koncentrirani u različitim vrstama zanimanja ; mnogi ženski poslovi su slabo plaćeni. Žene također više rade na honorarnim poslovima, premda se to objašnjava nizom razloga. Razlika u plaćama između muškaraca i žena odnosi se na činjenicu da žene prosječno, tokom cijelog života, zarade manje od muškaraca s istim kvalifikacijama.

Žene postaju medijatori povezujući dva svijeta. Jedan od njih je porodični svijet “super mama”, a drugi društveni svijet uspješnih žena sa karijerom i djecom. Svakoj ženi je uloga majke njena najznačajnija uloga u životu, ali je izlazak izvan okvira porodice njeno pravo, pa i dužnost. Ona prvenstveno brine o porodičnim vrijednostima , ali da bi žena mogla neometano da obavlja funkcije unutar porodice i funkcije na tržištu rada, potrebno je da se ostvari ravnoteža između ove dvije sfere. U ostvarivanju te ravnoteže presudnu ulogu ima otac koji treba da preuzme punu odgovornost prema djeci, te da dođe do pravedne raspodjele poslova unutar kuće.

4.4. Uloga žena u jednoroditeljskim porodicama

Jednoroditeljske porodice koje predstavljaju daleko najrašireniji vid narušavanja tradicionalnog obrasca roditeljstva, mada istovremeno ne prevazilaze tradicionalno uspostavljen obrazac asimetričnih uloga i položaja oca i majke.

Naime, kada govorimo o ovim porodicama onda treba znati da su u gotovo 80 do 90 % slučajeva to porodice majki sa djecom, a samo neznatan dio čine porodice oca s djecom. Dakle, i u ovom transformisanom obrascu održava se asimetrija odnosa rodnih roditeljskih uloga.

Jednoroditeljske porodice su oduvijek postojale, ali niti su se oduvijek tako zvale, niti su imale društveni tretman kakav danas imaju. Može se reći da je jednoroditeljska porodica “lakmus papir” sociološke teorije, ali i društvenog položaja žena.

Terminologija koja je korišćena da obuhvati ovu pojavu u posljednjih 100 godina otkriva jasno ideološke uticaje i pristrasnost sa kojom je pojava tretirana u nauci. Tako je jedan od prvih izraza kojim je vršeno negativno označavanje ili stigmatizacija nosioca pojave bio izraz “porodica samohrane majke”. U ovom slučaju u prvi plan je isticana devijantna uloge majke u ovoj porodici u odnosu na normalni obrazac, jer se majka pojavljuje u funkciji hranioca porodice. Samim tim i nezavisno od socijalnog položaja majke ova porodica je tretirana kao “ugrožena” porodica, bilo u materijalnom, a naročito u “moralnom” smislu, jer majka umjesto da se posveti vaspitanjem djece mora da zarađuje.

Sociološki pokušaj da se izađe na kraj sa ovim fenomenom rezultirao je u izraz koji je manje ideološki agresivan prema ženi-majci nosiocu ove porodice, ali zato ništa manje jednostran kada je riječ o generalnom stavu. Od početka ovog vijeka za porodicu je u sociologiji odomaćen izraz “nepotpuna ili “krnja” porodica, a čime se htjelo izraziti da je porodica u strukturalnom pogledu devijantna.

Do naglog porasta jednoroditeljskih porodica u drugoj polovini ovog vijeka dolazi kao posljedica sve većeg zapošljavanja žena koje sada mogu same da izdržavaju svoje porodice, porast razvoda brakova i djelovanje feminističkog pokreta za emancipaciju žena, tj. njihovog samosvjesnog nastojanja da mijenjaju uslove svog života. (Milić, 2007: 195)

Međutim, veoma je važno da se ne mijenja samo proporcija ovih porodica u ukupnom sastavu, već i njihov unutrašnji sadržaj i kvalitet. Sve više ovih porodica ne nastaje silom okolnosti ili slučaja već kao izvjesni izbor žene. (P.A Gough , 1987:388). Reklo bi se da ove žene lišavaju sebe jednog bremena - braka, te tako mogu normalno da obavljaju svoju “ drugu šihitu”, tj. Zaposlenje. Ali se postavlja pitanje da li su one stvarno rasterećene u odnosu na žene koje obavljaju “ tri šihte” (brak, roditeljstvo i karijera). Izgleda, sudeći prema empirijskim nalazima da nisu jer one i dalje obavljaju : Milić , 2007 :196)

1. Poslove u kući i van kuće bez ičije pomoći,
2. Preopterećene su odgovornošću za djecu,
3. Emocionalno preopterećene brigom za djecu i ,
4. Ugrožene usamljenošću i odsustvom komunikacija sa sebi jednakim partnerom.

U osnovi, birajući između obaveza majki i potreba žena, ove majke biraju tradicionalno i po navici samo prvo, očekujući da će se na taj način prije realizovati i da će ići sigurnijim putem. Iako jednoroditeljska porodica pokazuje značajan napredak na planu tretiranja žene i njenog ukupnog društvenog položaja, ipak se pokazuje da se odgovornost za ukupnu biološku i socijalnu reprodukciju društva sve više pomjera ka ženi- majci a da otac i dalje ostaje isključen iz svih ovih transformacija. Realnost savremenih najrazvijenijih društava čini zatvoren reprodukciono-socijalizacijski krug u okviru biološke jezgre majke i njenog rođenog potomstva.

Savremena literatura u duhu novih ideja pluralizma porodičnih formi tvrdi da “ ne postoje poznati štetni efekti (po djecu) koji bi direktno mogli pripisati jednoroditeljskoj porodici “ (Patricia A.Gougle et all., 1987 ; 414).

Stvarnost ovih društava ukazuje na pojavu “ novog siromaštva” koje se uglavnom regrutuje iz jednoroditeljskih porodica majki sa djecom. Moderna porodica, jeste normativno konstituisana kroz pravni sistem porodičnih normi, ali taj pravni sistem se ne primjenjuje u svakodnevnim odnosima između pojedinaca u porodici. Umjesto toga, svakodnevni život u porodici se reguliše običajno bilo da je riječ o tradicionalnoj običajnosti ili svakodnevnoj rutinizaciji života u savremenoj porodici.(Milić, 2007: 227).

Međutim, savremeni istraživači i teoretičari upozoravaju na jedan veoma štetan vid ispoljavanja želje ka maerinskoj supremaciji u savremenoj porodici. Naime, suprotna strana pretjeranog odsustva oca iz porodice i njegove slabe vezanosti za djecu jeste pretjerano vezivanje djece uz majku i majčino nastojanja da isključivo ona vlada i upravlja porodicom. Ova pojava poznata je u savremenom američkom psihijatrijskom žargonu kao “momizam” tj. Kao vladavina žene- majke u porodici (Ch. Lasch, 1986:199).

U modernoj porodičnoj situaciji u kojoj je žena društveno oslobođena od mnogih tradicionalnih stega i nazora, a sa druge strane i dalje sama snosi najveći teret održavanja porodice, pojavljuje se jedna konstrukcija onipotentnog majčinstva i ženskosti uopšte (R. I Rapoport, 1977 :11).

Nakon razvoda jedan od dva supružnika ostaje sam sa zajedničkom djecom. Ovakav oblik domaćinstva predstavlja novinu samo u pogledu rasprostranjenosti i ideološkog tereta koji ga prati (zar nije oduvijek bilo udovica ili neudatih majki koje se staraju o djetetu?). Trebalo ga je imenovati kako bi se mogli prebrojati svi njegovi slučajevi. Ovim pojmom se stoga označavaju domaćinstva koja na čelu imaju ne dvije osobe suprotnog pola već samo jednu, koja se stara o djeci. Kao što je Nadin Lefošer pisala (Nadine Lefaucheur , 1991), pojam “jedoroditeljskih porodica” -koji su feminsitički sociolozi akovali po ugledu na anglosaksonski izraz one parent- family- zamijenio je termine “ rizična” I “ devijantna” porodica. Kategorija jednoroditeljske porodice paradoksalnog je karaktera. S jedne strane, ona odražava korjenite promjene u porodici time što ističe novu slobodu žene : to su prave porodice, ali, s druge, ona također učestvuje u otkrivanju “ siromaštva”. Društvena konstrukcija ove nove kategorije odjeknula je na području javne politike (Segalan , 2009:192).

Zato je politika porodice bila preusmjerena ka kategorijama koje su smatrane ranjivim, čak iako to ni iz daleka ne važi za sve jednosroditeljske porodice, među kojima ima onih koje ne trpe rizik neimaštine.

Nije pogrešno upotrebljavati ženski rod pri opisivanju ove kategorije, budući da je u 85% slučajeva takozvanog samog roditelja riječ o ženi. (Segalan, 2009: 194).

Veliko povećanje broja razvoda treba dovesti u vezu s nivoom zaposlenosti žena jer posao ženi obezbjeđuje samostalnost. Dovođenje u vezu jednoroditeljske porodice (sa stanovišta majke) i društvene ugroženosti nije proizvod samo državne ideologije. Na primjer, u pogledu stambenog prostora, upravo majke koje su glave porodice imaju najviše teškoća u smislu međusobnog ometanja, prenatrpanosti, rezidencijalnog statusa (one su daleko češće podstanari u socijalnim stanovima nego vlasnici) ; one mnogo više žele da se presele nego svi ostali u porodici. Čini se da razvod podstiče žene da stupe u profesionalnu sferu

Činjenica je da ogromna većina žena u okviru jednoroditeljstva od tog trenutka mora da preuzme sve svakodnevne porodične obaveze. (Milić, 2009:196).

U jednoroditeljskim porodicama postoji velika raznolikost, i na mnoge od njih istovremeno djeluje više faktora ranjivosti : mladost roditelja, rano rođenje djeteta, nedostatak života u zajednici I finansijske pomoći oca, nizak nivo profesionalne kvalifikacije, nezaposlenost- što je profil koji odgovara korisnicima dodataka za samog roditelja (API) (Algava, 2003).

Jednoroditeljstvo ne mora da izaziva neravnotežu i predstavlja samo prelaznu etapu između dvije zajednice. Ovim primjerom ilustruje se pojava “ dualizacije sudbine žena” u savremenom dobu, u kome , s jedne strane , postoje ugrožene mlade majke a, s druge , žene koje su također same roditelji , ali koje imaju više obrazovanje i bolje zaposlenje , pa time mogu da obezbjede plaćenu pomoć za čuvanje djece (Segalan , 2009 : Teri, 1998:71).

Izaći iz društvene predstave porodične uspješnosti u onu koja označava njen neuspjeh za ženu je vjerovatno mnogo teže nego za muškarca, pogotovo imajući u vidu breme majčinstva i zastrašujuću spoznaju da se u vanjskom svijetu mora snalaziti sama bez muškog oslonca. Još uz to, naša kultura je osuđivački sklona da porodice u kojem žena sama odgaja djecu označavati pojmovima „nepotpune“ ili „krnje“. Mi takve porodice gledamo sa skrivenom krivnjom, mada to ne bi trebali. Da, djeci pri odrastanju jeste neophodan muški autoritet, kao što je ženi potreban u raspodjeli uloga pri njihovom odgoju, ali to ne nikako ne znači da je ostajanje u vezama partnera bez ljubavi i poštovanja zarad dobrobiti djece ispravna odluka. Emancipacija žene jeste povećala broj razvoda, ali njenim lišavanjem uloge supruge, nije se

lišila njena vrijednost kao jedinke, niti njena dužnost kao majke. To društveno etiketiranje razvedene žene često može mijenjati način na koji žena percipira sebe utičući na njeno samopouzdanje. Zato je potrebno razumjeti da ženina vrijednost nije definisana na osnovu veza iz koje su izašle, već onih vezama u kojima ostaju.

Sa poštovanjem sebe žena iznalazi i hrabrosti da preuzme potpunu odgovornost za svoju porodicu. Tu žene otkrivaju svoj autoritet nad djecom i sposobnosti samostalnog odlučivanja i vođenja samostalnog života. Problemi i izazovi su neizbježan dio postojanja i način na koji se nosimo sa njima je postavljanje uzora onima koji su na nas ugledaju. Samohrane majke vjerovatno uvijek imaju to na umu. Prema tome, uticaj koji one vrše na djecu svojim ponašanjem je velik. One im nameću obrasce ponašanja koje će oni primjenjivati u svom životu kao odrasli. Majke su te koje će odgojem djece u njih usaditi vrijednosti koje i same nose i za kojim se vode na svom putu. Sigurnost djeteta leži u privrženosti odraslog koji brine za njega. A ta briga se pokazuje učenjem djece od malih nogu disciplinovanosti, samostalnosti, rodnoj ravnopravnosti i poštovanju svih oko sebe.

4.5 Žena nositeljica različitih porodičnih uloga

Uloge žena sve su brojnije i sve teže uskladive, no moguće je izdvojiti nekoliko glavnih uloga žena unutar porodice.. Ulogu supruge žena stječe ulaskom u brak. U braku su žena i muškarac ravnopravni te su si dužni međusobno pomagati, uzdržavati, poštivati i sporazumno donositi odluke. Rađanjem djeteta, žena stječe i ulogu majke. Njezina glavna dužnost u ulozi majke postaje odgojna, odnosno dužnost da odgoji dijete kao neovisnu, kritičku, autonomnu i samostalnu ličnost koja će u sebi razviti osnovna načela vrijednosti. Prihodi muškarca nisu dovoljni za osiguravanje egzistencije porodice stoga se žena obrazuje i uključuje u tržište rada. Viši stupanj obrazovanja ženi osigurava bolje radno mjesto i veću plaću, što utječe na zadovoljstvo žene, ali i cijele porodice osiguravajući veći financijski doprinos obitelji te kvalitetan život njezinih članova. U istraživačkoj literaturi ovog područja najčešće se ističe problem sukoba porodične i radne uloge žene, a danas problem predstavljaju i različiti rodni stereotipi koji utječu na oblikovanje ženine uloge unutar porodice. Najčešće se radi o stereotipima koji zagovaraju tradicionalnu podjelu uloga u porodici gdje žena skrbi za djecu i obavlja poslove u kućanstvu, a muškarac radi i zarađuje kako bi prehranio porodicu (Jurinić, 2017).

Porodica je jedna od najstarijih društvenih institucija te je kroz povijest doživjela puno promjena na individualnom planu, porodičnoj strukturi i životnom stilu. Posljednjih desetljeća podjela uloga unutar porodice se znatno promijenila, a posebno nakon ulaska žene na tržište rada. Danas žene obnašaju nekolicinu uloga u porodici, a od toga najvažnije su uloga supruge, uloga majke, uloga obrazovane osobe te radna uloga.

Materinstvo je primarna uloga žene u porodici kao što je uloga hranioca primarna za muškarca. Za razliku od očinstva, vezivanje žene uz materinstvo se objašnjava njihovom biološko-fiziološkom polnom predodređenošću da nose dijete u svojoj utrobi, da ga rađaju i da se brinu za njegovo elementarno održanje (dojenje), a potom i ukupan odgoj. Iz toga se

materinstvo ekskluzivno vezuje uz ženu i tretira kao samorazumljiva i prirodna stvar o kojoj ne može biti diskusije, niti bilo kakve sumnje da je svaka žena apriori podobna majka. Neizvršavanje materinskih funkcija ili loše izvršavanje prema standardima date zajednice objašnjavalo se nekim prirodnim nedostacima ili devijatnošću dotične ženske osobe.

Budući biološki vezano uz ženski pol, materinstvo je proglašeno za univerzalnu žensku društvenu funkciju koja je trajno vezuje uz porodicu i determinira njenu društvenu poziciju. O materinstvu se može govoriti kao o kulturnom obrascu koji je element vrijednosnog sistema jedne kulture, ali i šireg društvenog sistema. Rađanje i briga o djeci imaju imperativni značaj za održanje i funkcioniranje zajednice u cjelini i zbog toga ne postoji samo biološki kontekst rađanja. Ono je uvijek i sociokulturni čin. Majčinstvo je oduvijek bilo cijenjeno, negdje je predstavljalo kult plodnosti i života. Majčinstvo je dio porodičnog sistema i u vezi je sa reproduktivnom i socijalizatorskom funkcijom porodice. U novijoj literaturi pojam materinstva (majčinstva) se dovodi u vezu sa potčinjenim položajem i ulogom žene, majke u porodici i izvan nje. Materinstvo se posmatra kao oblik patrijarhalne ideologije kojom zajednica podstiče ženu na samožrtvovanje kolektivu. Patrijarhalna ideologija zahtijeva od žene da se pokaže samo kao majka (Lavić, 2014 : 446).

U modernom društvu i građanskoj porodici sa kojima dolazi do naglašavanja jedne izvanredno važne kulturne uloge od strane žena u porodici, a to je staranje i vođenje dječijeg odgoja i kućnog vaspitanja. Naročito će u ranoj građanskoj porodici biti naglašena ova čisto socio-kulturna uloga materinstva kroz pojam “moralne majke” koja je zadužena da na djecu prenosi osnovne moralne i religiozne nazore i zahjeve porodice i društvene zajednice. Iz aspekta tako definisane uloge majke, može se slobodno reći da materinstvo postavlja temelje razvoju društvene ličnosti pojedinaca. U oba slučaja postavlja se istovjetno pitanje: kako je moguće ovakve definicije i postupanja majki dovesti u vezi sa ženskom prirodom, biološkom i instiktivnom određenošću da budu majke i primarne roditeljke? Očito je, dakle, da se ovdje ne radi o primarnom naturalno- biološkoj predodređenosti za ulogu i njeno vršenje, već o društvenim definicijama i prinudama da žene imaju moralnu i društvenu obavezu da se dokazuju i potvrđuju kao majke i to kao uspješne majke (Milić, 2007 :190).

Samo ova društvena prinuda u obliku društvenih očekivanja može da objasni da i u savremenim društvima, u kojima se već uveliko praktikuju uspješne tehnologije supstitucije biološkog majčinstva, u kojima je žena zadobila prava na vlastiti slobodan život i odlučivanje, i u kojima postoje veoma razgranati društveni institucionalni aranžmani starateljstva za djecu, žene i dalje nastoje da održe svoju suprematiju kao primarne roditeljke i majke. Bez obzira kakav uspjeh postizale, bez obzira na sve napore, odricanja, teškoće i konflikte sa kojima se suočavaju, one se i dalje prije svega identifikuju sa ulogom majke i biće najzadovoljnije ako budu upamćene kao “ najbolje mame” (Milić, 2007:191).

Na drugoj strani, studije nezaposlenih žena i majki pokazuje da one ne ispoljavaju povišeni stepen samozadovoljstva i samopoštovanja kao što su ostale isključivo majke i što su u cjelini mogle da se posvete samo materinstvu kao pozivu.. Naprotiv, istraživanja otkrivaju kod njih često prisustvo depresivnosti, osjećanje niže vrijednosti, neostvarenosti, istošenosti bez nadoknade. Naročito se često ukazuje na ovakve sindrome osjećanja kod žena domaćica iz radničke klase, kod kojih postoji i najveća socijalna prinuda da se održi stereotip majčinstva (Rainwater, 1969; Kommarovski, 1967; Gavron, 1968, Pross, 1976; H.Z. Lopata 1971). Također, istraživanja mentalnog zdravlja žena pokazuju da su udate žene manje zadovoljne od oženjenih muškaraca po svim aspektima uključujući i osjećanje neadekvatnosti kao roditelji, doživljavajući mnogo više problema i napetosti u svojoj roditeljskoj ulozi u odnosu na supružnike (Milić,2007: (Joseph Veroff and Sh. Feld , 1970).

Fundamentalne stvari svakog života su edukacija i posao, prijatelji, porodica i djeca, te veze. Kada se tako pogleda, izgleda jednostavnije nego što u praksi jeste. Žena je rastrzana između majčinstva i karijere kao dvije osnovna polja na kojima želi da se ostvari. Od nje se očekuje da u razumnom roku postigne i jedno i drugo. U dvadesetim ona obično stavi fokus na karijeru. Do tridesete ona mijenja svoje stavove u korist majčinstva želeći da balansira između porodičnog i poslovnog života. U četrdesetim, ako se ne ostvare u ulozi majke, ona postaje veoma nesretna. Tada na svoj posao i karijeru gledaju kao na nešto što instinktivno vjeruju da im joj može donijeti toliko sreće i ispunjenosti kao što to može donijeti rađanje i odgoj djeteta. Tako stoje stvari sa većinom žena.

Ovo je pitanje za diskusiju i problem koji je možda i nemoguće riješiti. Isto kao što je ideja ranog braka i majčinstva po nekog privlačna, jednako tako je ideja ulaganja u edukaciju i karijeru za nekog privlačnija i logičnija opcija u ranijim godinama života. Pošto današnja savremena žena teži stići u svoj životu obavljati ulogu majke i poslovne žene, a uz to biti domaćica, njoj vrlo malo vremena preostaje za odmor i lične hobije. Čak iako ne radi, žena na sebe preuzima dovoljno porodičnih uloga i obaveza koje sa njima idu da djeluje kao da je zaposlena puno radno vrijeme, pa čak i mnogo više od toga. Žena je uvijek radnica, a od toga kako će urediti svoj život i na čemu će se bazirati njeni prioriteti svakako zavisi od nje same. Ne od onoga što joj je rečeno da radi i odabire, već od onoga što ona zaista sama želi. U tom smislu, niko joj ne može osporiti njeno pravo da, vođena vlastitim osjećajem uspjeha, posloži svoj život, jer nije lako pomiriti ove dvije strane: majčinstvo i rad žene izvan porodice. Zato treba uvijek imati na umu da žena ima pravo na zaštitu društvenih struktura ukoliko se odluči biti majka-radnica, ili samo majka, ili samo radnica. To znači da društvo mora prepoznati: vrijednost ženina rada u porodici i njenog majčinstva, ali isto tako vrijednost njenog društvenog rada, bez diskriminacije žene kao takve ili diskriminaciji njenog majčinstva. Ovo je, uostalom, jedan od temeljnim zahtjeva pokreta feminizma o kojem će biti riječ u nastavku.

5. FEMINIZAM

Osnovno pitanje koje se s feminizmom nameće jeste, ko i kako može pomoći savremenoj ženi da popravi svoj status i položaj u društvu. Ako se izostave pojedinačne akcije, stavovi, poruke i zalaganja poznatih i afirmisanih ličnosti, onda oslonac treba tražiti u društvenim grupama i kolektivnim akcijama (pokreti, građanske inicijative, udruženja). Historija se ne može shvatiti (ni prihvatiti) samo kao istorija ugnjetavanja žena, već i kao istorija njihovog otpora i borbe za stalno poboljšanje položaja, za učešće u društvu, za proširenje polja emancipacije (Šijaković, 2008 : 292).

Odistu je teško, možda i nemoguće, u nekoliko raspoloživih stranica uvjeriti žene koje danas imaju nebrojena prava i mogućnosti da ih iskoriste – čak i ako ih štošta u tome inicijalno sputava – da je tome doprinio feminizam. Teško je iznijeti sve razloge koji idu u prilog tezi da je feminizam baš meni – a osnovno je polazište ove knjige da su danas feminizmom posredno zahvaćene sve žene – omogućio da bez straha skladište podataka koje će žene opskrbiti znanjem o vlastitom zaleđu i sviješću o zajedničkoj budućnosti.

Kada se ovdje kaže feminizam, misli se na vremenski i prostorno razbacane i nerijetko razjedinjene napore pojedinki i grupa da konstruišu i ostvare bolje i jednakije uslove za život žena širom planete. Feminizam nije fenomen koji je izdvojen iz svakodnevnog života, nije, dakle, nešto što zanima odabranu manjinu – bilo da je riječ o aktivistkinjama ili o teoretičarkama. U posljednjih sto godina, a osobito u posljednjih četrdeset godina, feminizam kao globalni pokret i globalna svijest ostavlja traga na svaku kulturu, u različitim režimima, u različitim sredinama koje odlikuju različite (manje ili više patrijarhalne) tradicije.

Žene su zaista živjele drugačije prije sto, prije pedeset i prije dvadeset godina. Način na koji živimo danas, uživajući sve ili većinu privilegija koje su našim prethodnicama bile nezamislive, ili su se za njih postepeno borile (navešću samo pet ključnih prava – pravo glasa, pravo na rad, obrazovanje, abortus i razvod), temeljno se razlikuje od onoga što je obilježilo prošlost žena. Pokazuje da žene današnjice više nikada neće moći da se vrate u obespravljeno doba kada se njihovo „ja“ – osim u iznimno rijetkim slučajevima – nije uzimalo u obzir.

Sedamdesetih godina XX vijeka feminizam kao pokret doživljava svoju "renesansu". Pojavljuje se težnja za reformom klasičnog feminističkog pristupa pitanjima emancipacije žena. Taj novi senzibilitet i energija označeni su kao neo-feminizam. On zahteva svestraniji pristup (u pogledu strategije i taktike) najvažnijim pitanjima emancipacije žena. Težište se prebacuje na međunarodni plan i ukazuje na položaj žena na globalnom nivou. Tu se mogu uočiti tri bitna područja (zahtjeva) na kojima se ogleda aktivnost neo-feminističkog pokreta (Šijaković,2008:292).

Prvo područje aktivnosti se odnosi na zahtev za ukidanjem svih oblika nasilja nad ženama. Aktivnost u tom pravcu posebno je primjetna kod Evropskog udruženja za borbu protiv nasilja nad ženama na poslu . Ohrabrenje i podsticaj koji daje to udruženje vidi se i po tome što je u međunarodnom pravu sada usvojen stav po kome se silovanje u ratnom pohodu tretira kao zločin (sud u Hagu već sudi za takve slučajeve), dok to nije bio slučaj za takve postupke tokom Drugog svjetskog rata. Rezultat borbe međunarodnih udruženja žena je i zaključak Konferencije o ljudskim pravima u Beču 1993. godine da su "ljudska prava žena i djevojčica dio opštih ljudskih prava, pa tako neotuđiva i nepovrediva, jednaka za sve". Ovo je stvarno apsurd i paradoks, pokazatelj nehumanosti, slabosti i nedorečenosti savremene ("muške") civilizacije i društvenih odnosa u kojim je potrebno posebno naglašavati da "žene i djevojčice" spadaju u ljudska bića, da i one imaju "ljudska prava" koja se moraju poštovati i štiti. No ipak i to nije iznenađenje, ako se ima u vidu da u arapskim društvima tek počinje borba protiv ponižavajućeg položaja žena kao posljedice vjerskog fundamentalizma (otpor za sada pružaju žene samo pojedinačno) (Šijaković, 2008:292).

Drugi globalni zahtjev međunarodnih udruženja žena odnosi se na osporavanje postojećeg načina ekonomskog razvoja i traganje za njegovom alternativom. Kroz Svjetske konferencije žena (prva u Meksiku 1975., Kopenhagen 1980., Najrobi 1985, i Peking 1995.), aktivistkinje neo-feminističkih pokreta traže poboljšanje ekonomskog položaja i standarda žena, posebno u Aziji, Africi i Latinskoj Americi. Zatim kritikuju stavove i praksu međunarodnih ekonomskih institucija (MMF, Svjetske banke, Svjetske trgovinske organizacije), traže da se ekonomski razvoj i ekonomska budućnost zasnivaju više na saradnji i kooperaciji u svim djelovima svijeta, a manje na sveopštoj i surovoj konkurenciji.

Treće područje aktivnosti usmjereno je na doprinos borbi i osporavanju ratova i novih oblika militarizacije sveta. Tu se može pomenuti jedna važna organizacija, Međunarodna liga žena za mir i slobodu. Predstavnice tog udruženja upućuju poruke sa zahtjevom da se smanji ulaganje u naoružanje, posebno da se eliminiše nuklearno oružje i zabrani upotreba nuklearne energije čak i u mirnodopske svrhe, kao i da se eliminiše “sofistikovano” oružje namenjeno za velika razaranja. One se bore za otklanjanje ratnih prijetnji i sprečavanje daljeg širenja rata. Insistiraju na pregovorima zaraćenih strana putem solidarisanja sa ženama koje su ugrožene ratom. Rezultat svih aktivnosti međunarodnih organizacija žena jeste i promjena tradicionalne svijesti i navika. Navešćemo još dva primjera. U Čileu je prvi put u njegovoj historiji žena postala ministar odbrane (2002. godina). Drugi primjer (manje “svijetao”), odnosi se na to da žena upravlja vojnom huntom koja se nalazi na vlasti u Bangladešu. (Šijaković, 2008 : 292).

Ali kapitalizam ne odmiče mnogo od patrijarhata, ženska radna snaga ugrožava mušku radnu snagu na tržištu rada, uzima im radna mesta, a time i osnov njihove egzistencije... Tekstilna industrija je bila neka vrsta kompromisa – ko, uostalom, može da zamisli hiljade muškaraca kako godinama šiju lijevi rukav košulje ili ranflu na suknji? (Zaharijević, Perković:51).

S druge strane, kapitalizmu i patrijarhatu je neophodna proizvodnja ljudi (tu je ta mala, „sitna“ razlika između kapitalizma i patrijarhata; kapitalizam se, kao, baš i ne potresa mnogo oko pola proizvedenih ljudi, njemu treba radna snaga i potrošači/ce, dok patrijarhatu nekako malo više trebaju muškarci.

A kako je patrijarhat, opet, nešto stariji, ispalo je da su žene traženi potrošači/ce robe, pa je onda, kao, kapitalizmu odjednom baš stalo do žena... Tako smo stigle do 30% žena u parlamentu, kako bismo iz te pozicije, i s nešto više para, mogle više trošiti...) ... Bolje da ponovim – odužila mi se ova zagrada – dakle, i kapitalizmu i patrijarhatu je potrebna proizvodnja ljudi, a to žene opet najbolje znaju. U okviru porodice. Pa šta će onda žene na radnom mestu, kada su potrebne da proizvode ljude, radnu snagu i potrošače/ice? (Perković, 2012: 53)

Na doslovan način muškarci vladaju svijetom i to je možda vrijedilo u prijašnjem svijetu gdje je fizički jača osoba trebala biti predvodnik, ali ne i danas. Ali danas predvodnici jesu i trebaju biti oni koji su kreativniji, inteligentniji i inovativniji od drugih i tu su žene i muškarci podjednake snage i mogućnosti. Međutim, ideje roda nisu napredovale sa vremenom. Produkt društva je ideja da su muškarci važniji od žena. Ponovo se trebamo vratiti na ideju odgoja pomenutu u prethodnim poglavljima- potrebno je odgajati djevojčice i dječake na drugačije nego što je to do sad bio slučaj. Dječaci trebaju biti odgajani na način da ne povezuju uvijek svoju muževnost sa novcem, niti da se oslanjaju na žene u svojoj porodici u pogledu svih kućanskih poslova.

Ako takav odgoj bude zaživio, kroz pedesetak godina muškarci neće imati pritisak da dokazuju svoju muževnost, a žene će biti oslobođene dodatnih obaveza koje su na njih stavljene u savremenom svijetu i osjećat će se zadovoljnije stečenom ravnopravnošću. Također, djevojčice ne bi nikako trebali trenirati da se podčinjavaju, niti da potpomažu muškarčev ego. Reći joj da može biti ambiciozna, ali ne smije biti preambiciozna i da može biti uspješna samo do mjere do koje ne ugrožava muškarca je sputavajuće i diskriminatorno. Ako žena zarađuje više od svoj partnera, mora se pretvarati da nije tako, jer će inače povrijediti ego muškarca. Žene moraju raditi kućanske poslove, jer: kuhanje, pranje suđa, slaganje veša, te mijenjanje pelena djeci muškarce čine „manje muškarcima“. Žene su uglavnom odgajane sa mišlju da su one krive za sve. Ako takve ideje budemo usađivali mladim naraštajima u glavu, promjene do koje pokret feminizma teži neće biti moguće još zadugo.

Za mene je važno naglasiti da borba za ženina prava nije atak na muškarca. Feministkinje nisu žene koje su nesretne jer ne mogu naći muža, kako se često misli. Feminizam je po definicije uvjerenje da muškarci i žene imaju ista prava i prilike. Zato me čini tužnom što se žene često odlučuju ne izjašnjavati se kao feministkinje zato što misli da to ugrožava njihovu reputaciju. Od žene se najprije očekuje da teži ka braku i da to smatra najvećim postignućem svog života dok to nije slučaj za muškarce. Na žene koje do određenog doba nisu udate, društvo gleda kao na one koje nisu uspjele, dok se s druge strane, za muškarca smatra da još nije „našao onu pravu“. Čak su i odnosi u braku zasnovani na dominaciji, a ne partnerstvu. Poštovanje je uvijek nešto što žena mora da pruža, ali ne uvijek ono što će dobiti natrag.

Žene se često odriču svojih snova, želja i aspiracija zarad „mira u braku“, zadovoljenja muške sujete ili u nedostatku vremena da ih ostvaruju.

Moja nastojanja usmjerena su ka želji da i muškarci prihvate rodnu jednakost. Danas postoji eksplozija razmišljanja i pisanja iz feminističke perspektive, ali za to su uglavnom zainteresovane same žene. Kada bi i muškarci postali feministi, žene bi sigurno lakše došle do svojih prava.

Privilegije su inače nevidljive onima koji ih imaju. Muškarci uglavnom uživaju te privilegije kao nešto što se podrazumijeva, sve dok ne počnu razumno razmišljati o njima. Učiniti rodne razlike vidljivim muškarcima je prvi korak njihovog uključivanja u podršku rodne jednakosti. Danas pojedini osviješteni muškarci razmišljaju u tom pravcu da je jednakost etički imperativ, ali još uvijek ima onih koji to ne čine. Postoji grupa muškaraca koji se aktivno opiru rodnoj jednakosti, jer je vide kao štetnu po muškarce. Čak šta više, njihova naviknutost na privilegiji čina da jednakost doživljavaju kao obrnutu diskriminaciju.

Međutim, bez konfortacije sa muškim osjećajem za pravo koje im prirodno pripada, nećemo moći razumjeti zašto se toliko muškaraca opire rodnoj jednakosti. Međutim, rodna jednakost je i u interesu muškaraca. Ona je dobra za sve zemlje. Pokazalo se da zemlje u kojima je rodna jednakost na visokom novou, postižu najbolje rezultate na skali sreće i zadovoljstva. Ona je dobra i za kompanije i firme, jer što je tamo jednakost veća, bolje je za radnike, sretniji su i manje iscrpljeni, a više produktivni. Rodna jednakost je dobra i za muškarce u pogledu života kakav žele živjeti. Mladi muškarci su se, u odnosu na ranije generacije, mnogo promijenili i danas žele imati bolje veze sa svojom djecom, očekuju da njihove partnerke rade izvan kuće i da su posvećene svojoj karijeri jednako koliko i muškarci.

To je veliki pokazatelj promjena. Muškarci danas očekuju da mogu napraviti balans između porodice i posla jednako kao što to očekuju od svojih partnerki, pa i svih ženskih članova porodice. Oni žele dualne karijere i poslove. i što se steknu bolji uslovi za to, što veza počiva na uzajamnom razumijevanju, pomaganju i raspodjeli obaveza,- to su oboje sretniji i uspješniji.

Dakle, muškarci ne trebaju „da uskaču i da pomažu“, već da „dijele“ porodične obaveze sa svojim suprugama. Kad muškarci dijele kućanske poslove i brigu o djeci sa ženama i njihova će djeca biti sretnija i zdravija, žene će biti sretnije i zdravije, jer će se osloboditi pritiska, te će oni zajedno imati skladniji brak. Čak i muškarci sami postaje zdraviji, jer manje konzumiraju alkohol, cigarete itd. sa svim navedenim, zaključak je da je rodna jednakost u interesu država, kompanija, muškaraca i žena i djece. Ona je situacija u kojoj svi pobjeđuju. Način na koji feminizam može osloboditi žene je isti onaj koji može osloboditi muškarce. To je onaj kompromis koji će nas dovesti do pozicije iz kojih ćemo kvalitetnije i ispunjenije živjeti svoje živote.

5.1. *Feminizam i tradicija*

Dok ima patrijarhata, odnosno društvenog uređenja koji podržava tradicionalne vrijednosti, nesumnjivo će biti i feminizma, odnosno borbe žena da izjednače svoja prava sa muškarcima. Naime, patrijarhat je sistem koji feministkinje upotrebljavaju da bi opisale svijet organizovan prema ideji roda. Patrijarhat vjeruje da bi muškarci trebali biti predvodnici, a žene bi trebale da ih prate i slušaju i on uglavnom oblikuje naše živote. Unutar riječi patrijarhat je latinska riječ „pater“ što znači otac i u takvoj jednoj porodičnoj zajednici otac je glava kuće i to se prenosi i na život izvan kuće. Tako bi npr. patrijarhalna vlada zagovarala da muškarci trebaju da vladaju, kao i u ostalim poslovima gdje su muškarci šefovi, a žene obavljaju niže poslove. Patrijarhat je uočljiv i kroz društveni sistem, ali i prakse koje se dešavaju. Iako u našim društvima vlada prividna ravnopravnost, muškarci ipak uživaju prava da rade šta žele, što znači da još uvijek živimo u svijetu koji predvode muškarci. U tradicionalnoj porodici snažno je izražena hijerarhija i izražavanje poštovanja u skladu sa tom hijerarhijom kroz odnos muškarci-žene u kojem žene poštuju muškarca.

Svojom ulogom domaćica, žene muškarce oslobađaju tereta kućnog posla i odgajanja djece, čime im omogućavaju da svoje vrijeme i energiju koncentrišu na plaćeno i produktivno zaposlenje. Štaviše, obaveza je domaćica da njihovi muževi stignu na posao na vrijeme, prikladno odjeveni, dobro nahranjenim spremni za težak radni dan. Tradicionalna porodica pruža radniku moćan motiv da pronađe i zadrži posao, jer on mora da izdržava ženu i djecu. Uz to, porodica pruža radniku nužnu zaštitu od otuđenja i frustracija njegovog života kao “plaćenog roba”. Zaista, uobičajeni porodični život pruža mužu-ocu značajne kompenzacije; on uživa status “hranitelja” i njemu je kod kuće dopuštena dokolica i relaksacija, dok je domaćica- majka zabavljena “trivijalnim” domaćim radom. Emancipacija zahtjeva da se ženama, umjesto da prosto budu plaćene za ispunjavanje svojih tradicionalnih društvenih uloga kao domaćica, priušti šire područje društvenih i ekonomskih prilika. (Hejvud, 2005: 269).

Kad je riječ o tradiciji, najbolji primjer upravo možemo pronaći u vlastitoj sa poznatom baladom koja dotiče mnoga opšta mjesta, a koja prikazuju ženu ukorijenjenu u patrijarhalnim obrascima. To je prikaz žene koja šuti, trpi, rađa i ugađa - kao krajnje ostvarenje njenog smisla postojanja. Zbog toga je „Hasanaginica“ jedan od najsvjetlijih i najtragičnijih likova naše književnosti. Ona, zadovoljavajući sve norme tadašnjeg društva, u tom savršenstvu

doživljava tragediju. Iz njenog lika izbija i snaga ličnosti i slabost žene, kao nježnost majke čije srce nije izdržalo gubitak doma.

Hasanaginica je iz feminističke perspektive, sjajan model za proučavanje položaja žene kroz historiju u balkanskom, patrijarhalnom društvu. Vjekovima je balkanska žena živjela kao niža vrsta u odnosu na muškarce. Do prije samo 70 godina one nisu imale pravo da odluče za koga će se udati; nisu imale pravo na imovinu, na obrazovanje, na odlučivanje o rađanju djece; nisu imale pravo glasa. 1945 g. dolazi do revolucionarnih promjena u egzistenciji žena na Balkanu. Žena tada postaje subjekt, zakoni štite njena prava, počinje da glasa i donosi samostalne odluke. Otpor patrijarhalnog društva tim promjenama je opstao do danas. Višestoljetno porobljavanje je učinilo da je ponekad teško vidjeti na koje je sve načine žena izmanipulisana u svakodnevnom životu i kulturi. Ponekad su čak i neke žene uvjerene da je njihov podređeni položaj zaslužen. Feminističke ideje mijenjaju i žensko i muško razumijevanje žene.

Činjenica je da još uvijek živimo u patrijarhalnom sredini, te da se u njoj od žene očekuje ponašanje brižne majke i odane supruge, ali da to više nije jedino na što je ona sposobna. Balada o Hasanaginici, u poetičkom smislu, kroz različite ravni, implicira krajnje negativan i degradirajući stav zajednice prema ženi koja svoj identitet gradi u odnosu na svijet muškaraca. On nadrašta lično i subjektivno i prerasta u simbol tragičnosti žene u patrijarhalnom društvu. Danas ipak pored svega ovoga možemo reći da su žene od statusa nižih bića postale donekle ravnopravne i izborile su se za svoja prava, za ona prava koja koju žene danas uživaju imajući mogućnost da se obrazuju, da nasljeđuju imovinu i sama biraju buduće partnere. Pouka je da žene ne smiju dozvoliti da su robinje i žrtve u 21. vijeku, te da je zaista moguće emancipovati se i dalje poštujući tradiciju vlastitog podneblja što svakodnevno dokazuju neke uzorite ženske figure iz naše okoline.

Čitanje balade o Hasanaginici me iznova kao ženu podstiče na razmišljanje o vlastitom položaju u društvu i o mnogim važnim pitanjima vlastitog bistvovanja. Znamo da unapređivanjem svijesti pojedinca unaprjeđujemo i kolektivnu svijest, pa je svakako neophodno da se zanimamo ovom temom više, te se iznova vraćamo liku Hasanaginice u našoj svjetski poznatoj i priznatoj baladi, jednoj istinitoj priči tragične sudbine balkanske, patrijarhalne porodice.

Međutim, današnja emancipacija, odnosno zadržavanje tradicionalne uloge i dobivanje nove ravnopravne uloge u sferi ekonomskog rada dovelo je žene u težak položaj, jer su se radne obaveze samo kumulirale. Kao glavne prepreke za napredovanje žene u društvu navedeni su,

u kombinaciji, patrijarhalna tradicija- koja ne dozvoljava ženi da pređe naslijeđene okvire i norme koje određuju njen položaj u porodici i javnom životu; običaji- koji ženama ostavljaju manje prava i sloboda nego muškarcima; te zakon- koji se ne trudi da u svi oblastima dosljedno sprovede odredbe o ravnopravnosti muškaraca i žena. (Bakšić-Muftić, 2006:263).

Žene su u svoj socijalni profil feminizmom dobile više prava i slobodu da o svom životu odlučuju same. Njena riječ u porodici i društvu se više poštuje, kao što se i njene odluke više uvažavaju. Kada je riječ o oblačenju, obrazovanju, izboru životnog partnera, pitanja vezanih za majčinstvo, pa i posla kojim se želi baviti, ženi je dat izbor. Ipak, to ne znači da će sa svakim svojim izborom dobiti podršku okoline. Naprotiv, ako ženi brak i porodica, odnosno uloga supruge i majke nisu prioritet, bez obzira na uspjeh koji ostvaruje u javnom životu, na nju se ne gleda blagonaklono. Žena je uvijek osuđena na dokazivanje, pa čak i u javnom životu mora raditi mnogo više nego muškarac kako bi uspjela.

Stege tradicionalnih vrijednosti uvijek će predstavljati prepreku za sve što žena hoće. Još uvijek je uvrijeđen stav nemalog broja ne samo muškaraca, nego i žena da žene trebaju ostati kod kuće, dok je muškarac taj koji treba da zarađuje i brine se porodici. Položaj žena dakako ovisi i o sredini i okolnostima u kojim žene jesu. Ako su žene u sredinama koje više drže do tradicionalnih vrijednosti i vjerskih propisa, ona će uvijek biti u podređenom položaju. Naime, tradicionalna raspodjela rodnih uloga, kao i dominante religije kršćanstvo i islam stoje u suprotnosti sa feminističkim težnjama, jer muškarcu je po njima dato prirodno pravo nad ženama. To svakako ne znači da žena treba zauzeti radikal stav po ovom pitanju. Ona bez obzira na sve može biti uspješna kako iz tradicionalne, tako i iz savremene perspektive. Odnosno, najvažnije je da sama definiše šta to za nju predstavlja ispunjen život i da po tome i postupa.

Mada feministkinje nastoje da sruše patrijarhat, one ga zapravo samo podržavaju. Vrlo interesantan zaključak ovog poglavlja može biti stav da težnja za emancipacijom žene uvodi u mušku energiju takmičenja, nametanja i privređivanja, dok pri ostajanje u okviru tradicije žena ostaje u ženskoj energiji nježnosti, brige i staranja za djecu. Time je patrijarhat možda sistem koji je nemoguće poništiti.

5.2. Feministička perspektiva braka i porodice

U posljednjih nekoliko decenija, pitanja braka i porodice „rezervisana“ su za oblasti sociologije, psihopatologije i politike. Sociologija se obično bavi strukturom porodice i demografskim promjenama.

Osnovno pitanje koje se može postaviti je koliko je feminizam doprinio tome da se drugačije posmatra institucija braka i porodice? Feminističke teoretičarke su pokrenule mnoge praktične promjene u tretmanu pitanja nasilja u braku i porodici, zbog čega im pripadaju zasluge za otvaranje jedne od najvećih tabu tema. Odnosi u braku, obavljanje kućnih poslova, identitet udate žene i žene van bračne zajednice – pitanja koja su sistematičnije pokrenuta šezdesetih godina XX vijeka – i danas su aktuelna i nerazrješena. U teorijama i feminističkoj praksi, problem braka i porodice obrađivao se i direktno i indirektno – kroz teme tradicionalnih društava, sistemske opresije, muške dominacije kao i ženskog identiteta.

Polazne osnove svih kritika su slične, i prije svega se tiču različitih uloga i značaja koji se pripisuju muškarcima i ženama u braku, dok se načini na koje se ova pitanja potom razrađuju razlikuju u mjeri u kojoj se i feminizmi međusobno mogu razlikovati.

Značaj tradicionalnog koncepta porodice u većini razvijenih zemalja počeo je da jenjava. Ove promjene su veoma spore, ali su primjetne. Broj djece po porodici se iz decenije u deceniju smanjuje, poslovi u domaćinstvu se dijele više nego ikada ranije, iako neravnoteža u ulogama i vrednovanju bračnih saputnika i dalje opstaje. Nažalost, opstaje i nasilje. (Zaharijević; 2011:95).

Znatno kasnije, u XIX i XX vijeku, pod uticajem slobodarskih ideja se pojavljuju ideje da supružnici u braku treba da imaju jednaka prava i dužnosti. Taj takozvani „demokratski tip porodice“ nastaje pod uticajem industrijalizacije i građanskih revolucija. Novi ekonomski odnosi nameću uključivanje žena u proces rada izvan kuće, uslijed čega autoritet muškarca samo naoko opada, da bi zapravo preuzeo drugu formu.

Sa socijalne tačke gledišta, osnovni element demokratizacije porodice ogleda se u sve snažnije ispoljenoj emancipaciji žene. Međutim, dokle god govorimo o popravljaju situacije u korist žena, a ne o korjenitoj promjeni koja zahtjeva postojanje istinske ravnoteže u

odnosima, zadržavamo se samo na polju reformi. Tek će savremena porodica ženi donijeti više manevarskih mogućnosti i više oblika sublimacije problema (Zaharijević; 2011:96).

Interesantno bi bilo dotaći se i pitanja žene između prirode i kulture. Naime, feministkinje nisu jednoglasne oko problema povezanosti žene i „prirode“, koja se često svodila na pitanje tjelesnosti. Neke istaknute predstavnice feminističke teorije u različitim vremenima isticale su da je biološka razlika među polovima najvažnija od svih razlika. Simon de Bovoar (Simone de Beauvoir) smatra da je žena prilagođenija zahtjevima svog ovuluma, nego samoj sebi. Njena je nesreća u tome što je biološki predodređena da ponavlja život, „dok za nju samu život ne sadrži razloge svog postojanja“. Meri Vulstonkraft (Mary Wollstonecraft) je krajem XVIII vijeka u sličnom duhu bila izričito ogorčena na tjelesne cikluse i rađanje, smatrajući ih osnovnim ograničenjem za žene. A Šulamit Fajerston (Shulamit Firestone), predstavnica ranog drugog talasa feminizma, postaje zagovornica novih tehnoloških mogućnosti regulisanja reprodukcije koje bi oslobodile žene isključivosti uloge majke.

Za savremene feministkinje poput Lis Irigaraj (Luce Irigaray), Monik Vitig (Monique Wittig), Gajatri Spivak (Gayatri Spivak) i, posebno, Džudit Batler (Judith Butler), tijelo je od suštinskog značaja za razumijevanje društvenog, psihološkog, i prije svega političkog djelovanja žene. One na različite načine odbacuju dualizam tijelo/duh (duša, um), a sâmo tijelo smatraju prostorom preplitanja kulturnih i političkih značenja. (Zaharijević; 2011:102)

Feminizam često ostvaruje kritiku na tradicionalna viđenja koncepta braka i porodice. Tradicionalno viđenje braka i porodice podrazumijeva da je porodica kamen temeljac i osnovna jedinica društva. Porodica pruža emotivno, ekonomsko i moralno utočište, zaštitu od svijeta, i model učenja o realnosti u malom. Dovedi porodicu i njene dogme u pitanje, u ovakvom bi univerzumu značilo pristajanje na haotični i potencijalno nemoralni poredak, koji bi za sobom svakako povukao urušavanje osnovnih društvenih vrijednosti.

Postoje različita shvatanja o tome kako je porodica postala osnovna forma suživota. Feministička teorija se bavila brakom i bračnim odnosima uglavnom identifikujući brak kao instituciju kojom se reprodukuju rodne kategorije, smatrajući ga mjestom eksploatišuće

podjele rada i podređenosti žena. Odnosi u tradicionalnom braku određeni su na liniji dominacija-subordinacija, jer u braku vlada stalna nejednakost. Načini na koje dominantne grupe i pojedinci uklopljeni u uloge dominacije ostvaruju svoju moć se razlikuju. Jedan od njih se tiče društvenog vrednovanja, koje ponekad doseže i do mistifikacije funkcija dominantnih i nipodaštavanja uloga i ličnosti potčinjenih. Primjenjen na brak, ovakav model bi predstavljao konstantno podsticanje muške dominacije, koja se iscrpljuje u ulozi oca porodice, i umanjivanje vrijednosti (u ekstremnim slučajevima, do samog prezira) žene i ženskog rada u domaćinstvu.

Jednu od najranijih sveobuhvatnih kritika braka i tradicionalnog vaspitanja djevojčica za brak, iznjela je Meri Vulstonkraft u „*Odbrani prava žene*“, gdje kroz kritiku Rusoovog (Rousseau) Emila govori o degradaciji žena kao individua koja započinje njihovim vaspitanjem za potčinjenost. Harijet Tejlor Mil (Harriet Taylor Mill) takođe kritikuje brak i govori o neravnoteži bračnih uloga, ali vidi rješenje u ženskoj emancipaciji i popravljanju položaja žena, omogućavanjem više prava ženama u bračnom životu.

Anarhistkinja i feministkinja individualističke orijentacije, Ema Goldman (Emma Goldman), takođe se veoma protivila braku. Smatrala je da je nešto najšokantnije što se može zamisliti odricanje odrasle, zdrave žene, pune života i strasti od svojih želja, duha i zdravlja zarad udaje. Brak je degradirajući za ženu: „Bračno osiguranje ženu osuđuje na doživotnu zavisnost, na parazitizam, potpunu beskorisnost, individualnu i društvenu. Muškarac takođe plaća svoj dio, ali kako su njegove sfere šire, brak ga ne ograničava toliko koliko ženu. Njegovi okovi su više ekonomski. (Zaharijević; 2011:106)

Takozvani reformistički ženski pokreti kakvi su se javili četrdesetih godina u Sjedinjenim Američkim Državama, koji su kasnije prozvani pokretima „za emancipovane domaćice“, čija je tradicija nastavljena formiranjem mnogih američkih organizacija od šezdesetih godinama naovamo koje su katkad bile naklonjene desnici (NOW, FEW, WEAL), nisu insistirali na korenitim promjenama položaja žena. Njihova ideja je bila da je potrebno poboljšati uslove života, uklopiti uloge radne žene i domaćice, ali da treba izbjeći svako političko „talasanje“. Koliko su bile konzervativne, jasno se može vidjeti u njihovim zahtjevima da se po svaku cijenu očuva porodica, uz podršku klasičnom konceptu ženske seksualnosti.

Žalosna je činjenica da se još uvijek većim uspjehom smatra naći muža nego ženu. Ova neravnoteža u vrednovanju braka, kao nečeg što donosi ispunjenje ili društveni status, prenosi se i na oblast razvoda. Termin razvedena žena ili (kolokvijalno) raspuštenica, ima izrazito

negativan prizvuk u odnosu na termin razvedeni muškarac, ili alternatino samac. Dakle, on je sam, a ona je raspuštena ili prepuštena samoj sebi.

Jedan od osnovnih stereotipa koji suvereno vladaju na svjetskoj sceni predrasuda, jeste apriorno obilježavanje žena koje se bave politikom, feminizmom, a naročito aktivizmom, oznakom usidjelica ili raspuštenica. To je mit o raspuštenici koji u društvima vlada dugo vremena. Zdrav razum nalaže da se pretpostavi da su ovakve žene izgubile muževe, ili da ih nikada nisu ni stekle, pošto nemaju vremena ni dobre volje koju bi posvetile porodici, a naročito mužu. Primat se ovdje daje nečemu drugom što se nalazi izvan domena porodice, te je to razlog za osudu. Ova vrsta diskriminisanja neudatih žena (usidjelica) i razvedenih žena i majki (samohrana majka), automatski se prenosi i na njihovu djecu koja bivaju stigmatizovana. Bez obzira na činjenicu da je broj djece koji odrasta u tzv. nepotpunim porodicama danas neuporedivo veći nego prije, recimo, dvadeset godina, javno mnjenje i dalje na sličan način posmatra ovakav izbor.

Međutim, teoretičarke feminizma i aktivistkinje podržavaju slobodu da se izabere sopstveni način života, da se prekine nezadovoljavajući brak, osuđujući društvenu stigmatizaciju neudatih i razvedenih žena. (Zaharijević; 2011:115).

Feministkinje posmatraju ulogu žene u svim vrstama porodice i kako se ideologija "Porodice" odražava na ženu. Na primjer, danas je veliki broj majki zaposlen (čak i kad odlaze na porodijsko odsustvo i vraćaju se na skraćeno radno vrijeme i plaćene su), većina zaposlenih majki rade duplu smjenu, jer se od njih očekuje da brinu o djeci i da završe sve poslove u kući. Čak i kad žene doprinose kućnom budžetu, ponekad, u mnogo većem omjeru od muževa, opet društvo i dalje ističe da njihove plaće znače "ekstra" pomoć kućnom budžetu - stvarni hranioci porodice su očevi. Standardi za "Porodicu" dozvoljavaju društvu da prosuđuje kako samohranim majkama nešto nedostaje, a isto se odnosi na žene koje ne žele imati djecu. Bez obzira kakav aranžman muškarac i žena sklapaju između sebe, kad se tiče podjele rada oko brige o djeci i poslova u kući, bilo kakav iskorak da se desi, uvijek je kriva žena. Iako su se vremena promijenila, kao i ekonomska stvarnost, legat "porodične" ideologije i dalje ostaje i pritišće nas. Vrijeme je da shvatimo kako i zašto se ova ideologija koristila da bi tlačila ženu, i moramo nešto učiniti u tom pogledu (Magezis, 2001: 157).

Pitanje majčinstva Simon de Bovoar određuje kao pitanje izbora. Žena može da odabere da li će krenuti tim putem, ili će sebe ostvariti na neki drugi način. Robovanje biologiji nije uvek neophodno, a stav da jedino djeca mogu u potpunosti da ispune žene smatrala je pogrešnim.

Uz to, veoma je važna i njena revolucionarna ideja o slobodnom moralnom izboru koji je suprotstavila instinktu koji se može obuzdati. Prema njenom mišljenju, najbolje majke bi bile žene koje moraju da balansiraju život u kući i neka druga interesovanja, kao što je rad van kuće. To bi bile osobe koje mogu da se ostvare (Magezis, 2001:112).

Mada su feministkinje kritikovale instituciju "Porodice", to nije značilo da su one protiv svega što pruža porodični život. Njihova kritika nije značila napad na žene koje imaju porodicu. Namjera je bila da se shvati zašto i kako je tradicionalna uža porodica gdje je dominantan muški hranilac, žena domaćica, a djeca ovise o njemu u okviru kapitalističkog, muško dominirajućeg društva nanosila štetu ženi i šta treba učiniti da se promijene uloge u porodici, za koje su žene smatrale da su bile opresivne.

Sve rečeno možemo se sumirati u nekoliko riječi: Najbolje bi bilo da uopšte nemamo potrebe govoriti o ženskim pravima, već o ljudskim pravima čije su žene dio, ali to još uvijek nije moguće. Kako postoje različiti pravci feminizma, postoje i različite perspektive gledanja na porodicu i žensku ulogu unutar nje, ali sve se opet svodi na težnju ka njenoj ravnopravnosti. Zbog toga sam uvjerenja da promjene dolaze iz odgoja budućih naraštaja. Zato se djevojčice i dječak podjednako trebaju pripremati na samostalan život. Kuhanje je npr. jedna korisna vještina i za jedne i za druge kao što je i peglanje, razvrstavanje veša, šivanje itd. U konačnici trebamo odgojiti muškarce i žene tako da žene ne trebaju osjećati zahvalnost na pomoći muškaraca u kućanskim i drugim poslovima, već kao prirodnu i normalnu stvar. Trebamo odgajati buduće muškarce koje se neće osjećati superiornijim u odnosu na žene i žene koje se neće osjećati inferiornijim u odnosu na muškarce.

5.3. Feministička književna kritika

Kako je književnost uvijek vjerno pratila život i promjene u njemu, bilo bi vrlo korisno vidjeti na koji je način književnost ispratila ulogu žene kroz historiju, kao i apsolvirati osnovne postulate feminističke književne kritike koja je nastala kao reakcija na promjene u svijesti žene u pogledu njenog nejednakog tretiranja.

Naime, feminizam ispituje i žene u književnosti, odnosno sliku žene i muškarca unutar književnog djela. U feminizmu ćemo naići na riječi kao patrijarhat u velikoj mjeri, pa u književnosti često dolazimo do dominantnih muških figura koji vladaju svijetom književnosti. Uloga feminizma je tako da to otkrije i da ukaže koliko žene nisu pravedno tretirane u prošlosti. U tom kontekstu je traženje rodničkih simbola vrlo važno. Oni nam pokazuju da su muškarci u prošlosti kontrolisali ženino pisanje, komunikaciju i oni su govorili ženama šta da misle, šta da budu i u šta da vjeruju. Zato, feminizam u književnosti preispituje uloge muškaraca i žena postavljajući pitanja šta znači biti muškarac, a šta žena tehnikama dekonstrukcije njihovih uloga.

Zbog toga, važnost feminističke književne kritike leži u njenom posmatranju književnosti i autora iz feminističkog ugla. Ako pođemo od toga da književnost nije neutralna, već da reflektira političke perspektive, onda je feministička književna kritika povezana sa feminističkom politikom. Ta politika ponekad treba biti jaka i oštra, sposobna da potrese kulturu u kojoj dominiraju muškarci i stvori slobodniju atmosferu kako za žene pisce tako i za čitaoce.

Virginia Woolf je napisala ranije spominjani esej 1929.godine pod nazivom „*Sopstvena soba*“, za koji se smatra da je početak moderne feminističke književne kritike. U tom eseju, ona ne samo da prati historiju ženskog pisanja, već se fokusira na historiju i ono što je žene sprečavalo da pišu, ispitujući mušku socijalnu, psihološku i materijalnu dominaciju. Ona stvara priče o ženama kojima ne dozvoljavaju da rade. U jednoj priči, žena je odstranjena iz muške biblioteke u koledžu Oxbridge u kojoj je željela raditi istraživanje o ženama i prozi. U drugoj priči Šekspir ima nadarenu sestru Judith. Ona je isključena iz procesa obrazovanja i iz pozorišta u kome je željela biti glumica. Kad se našla sama u javnosti, nju jedino žele zbog seksa, kad ostaje gravidna, njeno izgarajuće pjesničko srce ne vidi drugog izlaza osim da izvrši samoubistvo.

Objašnjavajući razloge omalovažavanja žena, Virginia Woolf opisuje žene kao ogledalo za muškarce u kojem se oni vide u duplo većoj veličini od njihove stvarne. Žene treba držati inferiornim kako bi se slika o muškarcima mogla uvećati.

Virginia Woolf je svjesna šta žene mogu potići, i govori kako Šekspirova sestra živi u nama. Ono što poručuje ženama piscima je hrabrost da pišu onako kako zaista misle i osjećaju, one trebaju imati svoj vlastiti prostor i dovoljno novca da budu finansijski nezavisne. Time je željela naglasiti koliko su važni materijalni uslovi za pisanje.

Mitska svijest kao proizvod kulture je nešto što se također može uklopiti u priču o rodnim ulogama. Mit po Bartu predstavlja sistem uvjerenja koje nosimo sa sobom, ono što nam je društveno nametnuto, a što smo mi usvojili kao prirodno. Po tome visoka, realistična književnost, kao i neki popularni žanrovi potvrđuju mit, jer nam prikazuju svijet u kakav smo sigurni, svijet dominante, muške ideologije, nepromjenljivosti i rutine, dok s druge strane postoje knjige koje svojom inovativnošću narušavaju tu mitsku sliku i deautomatizuju našu percepciju. Takva je uostalom danas vrlo popularna triologija knjiga „*Sluškinjina priča*“ autorice Margaret Atwood.

Ona potpuno, čak surovo ruši naše današnje podrazumijevanje jednakih ženskih prava naspram muškaraca i predstavlja nam jedan svijet u kojem se žena obezvrjeđuje do te mjere da postaje samo mašina za proizvodnju potomstva. Nju sam nailazila teškom za čitanje, bunila sam se i protestovala protiv bilo kakve vrste učestvovanja u tom distopijskom svijetu zato što se ono poklapalo sa mojim, pa i usvojenim shvatanjima pozicije i uloge žene u životu i svijetu. Ovaj narativ je dokaz da moramo uzimati u obzir mogućnost i drugih svjetova, te da naučna fantastika kao dio zabavne književnosti nerijetko proizvodi vrijedna književna djela svojim predviđanjem budućnosti i zadiranjem u bitne probleme savremenog života. Žena, čak i prava koja ima danas ne može uzimati zdravo- za- gotovo. Njena finansijska neovisnost i pravo izbora vlastite životne putanje nije nešto fiksirano i nepromjenjivo u svijetu gdje muškarci o svemu još uvijek vode glavnu riječ.

Unutar naučne fantastike postoji jedan interesantan pojam *spekulativne fikcije*. Treba naglasiti da je fantastika zapravo svaki oblik književnosti koja nije mimetička, odnosno ona koja nas uvodi u nepoznat svijet i izvodi nas iz zone komfora.

U „*Sluškinjinoj priči*“ ženi se naglo oduzima sve ono što je emancipacijom postigla i vraća je se ponovo u okove muškaraca u represivnom, tlačiteljskom sistemu koji je osmislio muškarac u kojem su prisiljene da seksualno i porođajno služe muževima i porodicama bez djece. U tom svijetu žene ne smiju ni čitati ni pisati. Ofred, glavna junakinja, bori se za pravdu i slobodu žene. Ona je glas svih onih žena čiji glasovi ostaju u tišini. U tom smislu i s tim razlogom, *spekulativna fikcija* postaje termin koji je Margaret Atvud iskoristila da opiše žanr onoga što je stavila na papir. Ona nije potpuno nepoznat i u realnosti neostvariv svijet,- nije ono što se ženama ranije nije stvarno dešavalo zato i jeste toliko potresno čitati ga. Priča djela jeste konstrukt, ali nije sasvim neutemeljena u stvarnosti. Spekulativna fikcija ostvaruje svoju vezu sa pojmovima utopije i distopije. U jednom radikalno uređenom, društvenom sistemu za jedne je uvijek on utopija, a za druge pak distopija. Pa i inače ne postoje idealna društva i društva potpune rodne i drugih ravnopravnosti. *Bolje je uvijek za nekoga gore*- kako se kaže na jednom mjestu u romanu. Zato, umjesto distopije, *Sluškinjina priča* se može označiti prikladnijim pojmom ustopije koja predstavlja svojevrsnu kombinaciju utopije i distopije. Problemi koje je autorica predstavila u romanu realni su i životni i bez sumnje se njima treba posvetiti pažnja zbog same mogućnosti da se ženama, ukidanjem demokratije, u budućnosti desi nešto tako. Zbog toga je Margaret Atvud kao iskusna ženska autorica i feministkinja pokazala raskošnu imaginaciju i smjelost kada je *Sluškinjinu priču* poklonila svijetu.

U trenutnom feminističkom duhu i raspoloženju, a u skladu sa razgovorom o feminizmu unutar književnosti, svesrdno želim dokazati tezu da je pisanje kao i edukacija ženina sloboda. Ona koju sama osjećam vlastitim bićem otkako sam krenula na put obrazovanja i duhovnom uzdizanja. Sa esejom Virdžinije Vulf pod nazivom *Sopstvena soba* osjetila sam sav teret, ali i važnost bivanja ženom intelektualnom. Njena sloboda su njena redovna primanja, finansijska neovisnost i soba u kojoj može pisati bez ometanja, ali za nju se teško izboriti. Općenito, biti žena nije lako ni u književnosti, a ni u životu. Muškarci se oduvijek boje pametnih žena, a čak se i najpametnije žene boje sebe.

Ako žena slučajno ima neku superiornost, na primjer domišljatost, najbolje joj je zadržati to kao tajnu. Pamet je naopasniji talent od svih i njena pristojnost joj nalaže neznanje. Imati ženu sa umom prije nekih stotinjak godina se nije smatralo naručito prikladnim, a imati ženu sa literaturnom reputacijom skoro je bilo skandalozno. Zato su postojale brojne anonimne žene u

književnosti koje su svoju genijalnost skrivale pod pseudonimima, jer su se plašile da istupe kao da pisanje jedne žene ne prikazuje najveće moći uma, znanje ljudske prirode, životnog spoja humora i pameti i najbolje izabranog jezika koji se može zamisliti. Kao da žena ne može biti isto što jeste muškarac u literaturi- priznat i cijenjen. Pisati takve knjige u sasvim neblagonaklonim uslovima njenom polu, bez obzira na njihovu vrijednost, značilo je boriti se za svoja prava da se kreativno izraze.

To je bila ilegalna sloboda koju su privremeno osvajale unutar svojih životnih kaveza stavljajući olovku na papir, a za koju su pojedine bile kažnjavane javnim prezirom. Naravno, nisu sve žene tražile nešto više od sigurnosti patrijarhalnog sistema i ovisnosti o muškarcima, ali one koje jesu su bile one koje su mijenjale poredak stvari u društvu. Onim hrabrima kojima je pisanje postalo profesija, mašta je donijela nezavisnost. One su otvorile rat oslobođenja.

Kao važan koncept koji se nadovezuje na prethodnu raspravu je žensko pismo kao najnovija stilska forma u kojem žena istražuje vlastiti život. U eseju „*Smijeh meduze*“, autorica Helene Cixous žene vidi kao sabijene prostore i zahtijeva od njih da izađu iz tišine koja je zamka kroz ostvarivanje svojih stvaralačkih mogućnosti. Kao najvažnije mjestu u eseju izdvajam njen poziv, imperativ ženi da progovori: *Ja čitam i pišem. I zašto ti ne pišeš. Piši. Pismo je za tebe, ti si za njega. Piši tako da te ništa ne sputava, ništa ne zaustavi ni muškarac ni kapitalistička mašinerija.* (Cixous, 1975). Ženino polje oslobađanja je tekst, a žensko je pismo stil u kojem probija ono najličnije. U romanu *Satovi u majčinoj sobi* autorica Tanja Stupar Trifunović pripovijeda ženskim glasom nudeći nam tri perspektive odnosno linije: ona upoređuje sebe, svoju majku i svoju kćerku kao tri ženska karaktera i propituje njihove životne, rodne uloge i iskustva. Po meni je to reprezentativan primjer ženskog pisma kako zbog tematike, odnosno potrebe da žena opiše svoj unutrašnji svijet unutar jednog duboko patrijarhalnog društva, ali i zbog pripovjedačkih postupaka i načina na koji ona gradi rečenice. Meni se to vrlo dopalo, jer je od početka do kraja prožeta emocijama s kojim se lako identifikovati, a vjerovatno što sam i sama oduvijek težila da pišem na sličan način. Ona mi djeluje kao žena koju nije strah da bude žena, ona koja se pisanjem oslobađa, otvara prema drugima i upoznaje sebe. Sloboda, doživljavali je mi iz perspektive čitateljice ili spisateljice, je ono za čim žena čezne;- sloboda da ima priliku izreći ono što misli, izraziti ono što osjeća, da se poveže sa svojom prirodom i odabere narative u kojim će uživati čitajući ih. Iz njene nježnosti i maštovitosti dolazi njena moć. Žena i kad čita i kad piše daje svoje srce. Srca svih ovih žena koje pišu, bilo da je to fikcija ili ne fikcija, kritika ili žensko pismo su srca odvažnih, ono koje se ne boje biti ono što

jesu- pametne, odlučne, načitane idealistkinje. One su prijestupnice i one što pišu nove zakone putem utjecaja vlastite umjetnosti na njihove recipijente.

Želim reći da žena nije u pogledu književnog umijeća i uspjeha ni inferiornija, a ni superiornija od muškarca- ona mu je jednaka samo su društvene okolnosti stoljećima sprječavali da to dokaže. A ona se jedino dokazuje svojim znanjem. Zato sam zahvalna na slobodi koja mi se pruža da se obrazujem, govorim i pišem, jer to je na neki način sloboda koju ja uživam kao savremena žena.

Pored aktuelne Ofred iz *Sluškinjine priče*, važna književna junakinja koju neću propustiti da spomenem jeste Šekspirova Ofelija. Tragičnu Ofeliju sudbinu poznajemo skoro svi, mnoge je inspirisala u njihovoj poeziji i slikarstvu te je odavno prešla u mit gdje stoji kao univerzalni simbol tragične ljubavi. Zahvaljujući feminističkom pokretu, rodnim studijama, ali i psihoanalizi Ofelija kao lik zavređuje posebnu pažnju kao slučaj ludila u novijem vijeku. Ofelijin lik iz Šekspirove tragedije „Hamlet“ je veoma zanimljiv za analizu, pogotovo kad ga gledamo iz jedne novousvojene, feminističke perspektive koju ću pokušati provući kroz ovaj paragraf. Iako predstavlja izazov komparirati Šekspirovo djelo iz 15. stoljeća i njen lik u predstavi sa Ofelijom kakvu danas u 21. stoljeću predstavljamo u konkretnom filmu „Ophelia“, mijenjajući joj osobine koje joj je Šekspir dodijelio i time mijenjajući i značenje čitavog djela, veoma je motivirajuće iz uloge mlade žene praviti paralelu srednjovjekovne i moderne logike rodnih odnosa. Poznato nam je da Šekspirove drame izrastaju iz društvene prakse njegovog doba, one su neposredno životno iskustvo i realan glas iz prošlosti koji jasno očituje njegove rodne, moralne i političke dileme. Direktno svjedoče o određenom vremenu renesanse koji do nas dolazi preoblikovan našim viđenjem tog vremena. Tako i na ovo Šekspirovo djelo trebamo gledati kao na sveobuhvatno djelo renesansne kulture, a ne samo kao umjetničko, književna djelo. To je bitno za naše preispitivanje rodnih odnosa u patrijarhalnom sistemu vrijednosti, gdje žena redovno pristaje na takav poredak, odnosno potčinjenost vlašću muškaraca. Odnosi moći stalno su prikazivani gotovo u svim Šekspirovim dramama, a kao reprezentativno djelo uzimamo „Hamleta“ gdje vlada neprestana borba za tron, gdje se dešavaju ubistva i trovanje kralja i gdje se žene sa dvora stavljaju u poziciji nemoćnih i inferiornih u odnosu na muške autoritete. Kultura je uvijek ta koja stavlja žene u određene društvene i porodične uloge i ako je ona dominantno muška, žene postaju njene

nevidljive tačke i njeni pasivni posmatrači. One uz to same nesvjesno podržavaju patrijarhalnu svijest društva. Sama činjenica da Ofelija u originalnoj predstavi ima samo 37 rečenica teksta ide u prilog prethodno navedenom. Njen identitet kreiraju drugi, konkretno, dvije dominantne figure njenog života- kraljević i zaručnik Hamlet, te njen otac, kraljevski savjetnik Polonije, i u skladu s njima se ostvaruje njen lik. Tako je i Ofeliji, kao i brojnim ženskim likovima u djelima izraženo muškocentričnog svijeta kao što je Antigonu, Hasanaginica, Ana Karenjina, Madam Bovari i brojne druge, neminovno namijenjena tragična sudbina, jer je njeno iskustvo i njena sloboda uvijek ograničena, te njene akcije sputane. Nemogućnost da samostalno djeluje Ofeliju je dovelo do ludila u kojem je jedino uspjela izboriti neko kratkotrajno pravo glasa, pa i konačne smrti, odnosno čina samoubistva. Tako njen lik ne možemo sagledati nikako drugačije nego kroz preispitivanje muško-ženskih odnosa u predstavi, te analiziranjem njihovih simbola. Zbog toga ćemo se nakratko osvrnuti na zanimljivu modernu filmsku adaptaciju ove drame iz feminističke perspektive pod nazivom „Ophelia“ gdje se, za razliku od originalne Šekspirove verzije Ofelije iz drame „Hamlet“, fokus premjestio na nju kao aktivnog ženskog lika, kreatora vlastite sudbine i gdje su joj dodijeljene osobine u skladu s novijim dobom.

U feminističkom diskursu Ofelijino ludilo se tumači kao protest i pobuna protiv postojećeg stanja na dvoru, te njena potreba da se bori za svoje pravo u Hamletovom životu i pravo na vlastitu sreću, a ne samo kao rezultat nemoći i uljuljkanosti u melanholiju. U filmu „Ophelia“ baziranom na originalnoj Šekspirovoj tragediji „Hamlet“ Ofelija je prikazana sasvim drugačije- ona je snažna figura koja hrabro slijedi svoje srce i govori šta misli bez ustezanja. Ona je u kontrastu sa Šekspirovim pasivnom, plašljivom i povodljivom Ofelijom, prikazana kao aktivna, impulsivna, neovisna, razumna, odana i hrabra heroina. Film prati priču Šekspirove drame Hamlet iz Ofelijine perspektive. To je prerađeno izdanje narativa u kojem su ženski likovi došli u prvi plan. Tako Ofelija ima mnogo više posredništva u priči i mnogo više kontrole nad svojim životom. Istu priču „Hamleta“ tako možemo gledati na malo drugačiji način u skladu sa našim novim dobom. Ofelija više nije samo žrtva okolnosti i tragičan lik, već vidimo odvažnost i buntovništvo u njenoj osobnosti, te spremnost da se, ravnopravno muškarcima, bori za sebe i svoja uvjerenja. Ofelija u ovoj verziji biva izabrana od strane kraljice Gertrude da joj služi na dvoru. Ona se zaljubljuje u njezinog sina princa Hamleta i tu dolazi do unutrašnjeg konflikta kako da bude osoba kakva želi da bude u svijetu u kojem živi. Ofelija je, naime, ovdje rastrgana između vjernosti kraljici i ljubavi prema Hamletu, dok figura oca ima manje bitnu ulogu. Ona je Hamletova podrška i postavlja se kao

moćnost njegovog izbavljenja od tragičnog svršetka. Pokušava ga zaštititi i odgovoriti od ispunjavanja osvete tvrdnjom da „ne mora svaka priča završiti borbom“ i pozivajući se na njegovu obavezu prema njoj kao njegovoj voljenoj. Kada shvati da je Hamlet odlučan u svojim osvetničkim nakanama, Ofelija odlazi sa dvora u potrazi za svojim izbavljenjem, mirom i srećom. Njeno ludilo uzrokovano gubitkom oca je privremeno, ona se oporavlja od njega veoma brzo skupivši snagu da se bori za sebe (i kako na kraju saznajemo), svoju nerođenu kćerku. Ona naime uzima svoj život u svoje ruke i u tome je slična Nori iz drame *Nora* o kojoj je bilo riječ u poglavlju vezanom za stereotipne uloge žene. I dok se Šekspirova Ofelija mirno predaje valovima da nose njeno mrtvo tijelo, moderna Ofelija uzima čamac i odlučno vesla preko rijeke, daleko od krvavog Danskog dvorca, kako bi zaštitila svoje pravo na život i sudbini oduzela predznak namijenjene tragičnosti.

U filmu je spretno napravljen balans između tradicionalne i savremene Ofelije, te je iz feminističke perspektive veoma interesantno ispratiti povijesnu transformaciju njenog lika. Ova adaptacija se završava slijedećim riječima upućenim nama gledaocima i djevojčici koja odrasta uz nju, a zapravo je Hamletova kćerka data Ofeliji kao utjeha i poklon iskupljenja za sve njene patnje: Misliš (gledaoče) da znaš moju priču. Čuo si da završava mojim ludilom, slomljenim srcima, prolivenom krvlju, izgubljenim kraljevstvom. To jeste ta priča, ali nije moja. Ja nisam izgubila svoj put. Naprotiv, pronašla sam svoj put ka nadi da ću jednog dana sama ispričati svoju priču kada ti (njena i Hamletova kćerka) moja ljubavi, budeš pričala svoju. Iako su izmjene u odnosu na originalno Šekspirovo djelo prilično velike, ovaj novi pogled na lik Ofelije je svakako veoma zanimljiv, jer mu oduzima njen tragičan aspekt. Da je Šekspir živio u našem vremenu Ofelija bi vjerovatno bila sasvim drugačiji lik, spremniji da kontroliše vlastitu sudbinu, da ravnopravno stane uz muškarca, pa i da ga možda uspije ubijediti da „ne mora svaka priča završiti oružanom borbom“, ali tada vjerovatno ne bi izučavali njegove velike tragedije i sama Ofelija kao simbol ženske tragičnosti ne bi u modernom dobu potakla žene da počnu svoju mirnu, intelektualnu „borbu“ koja nikad neće prestati da traje iako je dala značajne rezultate na cjelokupnom društvenom, pa i književnom polju.

5.4. Istraživački dio

Za potrebe istraživanja, odabrala sam intervju kao najadekvatniji i najbrži način da dobijem praktične, povratne informacije na temu koja me zanima. Cilj ovog istraživanja provedbom polustrukturiranog intervjua bio je dobiti odgovore na pitanja kako nove generacije gledaju na ulogu žene u savremenoj porodici i društvu.

Ciljana grupa bile su mlade žene, uglavnom u svojim dvadesetim, koje studiraju i/ili rade, ali i one koje su se pored ovoga, ostvarile u ulogama supruge (i majke).

Intervju je rađen uz sa objektivnošću i distanciranošću, razrađenim pristupom i metodološkom organizovanošću strukture provođenja ispitivanja. Pri provođenju intervjua, slijedili su se etički principi informiranosti i zaštite sudionika. Prije samog sudjelovanja svi su sudionici obaviješteni o ciljevima intervjua, o metodi intervjuiranja kao i o tome da će intervjui biti pohranjeni u word formatu, za što je eksplicitno tražen njihov pristanak.

Ispitivanje se uglavnom vršilo pismenim putem sa unaprijed pripremljenim pitanjima i jednakim redosljedom, s tim da je dužina odgovora varila od ispitanika do ispitanika. Svakog sudionika izlagalo se gotovo identičnom iskustvu intervjua, tako da se za eventualne razlike može pretpostaviti da su rezultat varijacija među ispitanicima, a ne razlika u samom procesu intervjua. Time je smanjen pritisak na intervjuera kao mogućeg izvora pogreške pri prikupljanju podataka. Za potrebe istraživanja, ispitali smo pet sudionika (studentica završnih godina: Pravnog, Filozofskog, Prirodno-matematičkog, Elektrotehničkog fakulteta, te Fakulteta političkih nauka).

Ispitivanja su obavljena u periodu od jula do augusta 2021. godine na području Sarajevskog kantona. Fokus istraživanja stavljen na najurbanu sredinu Bosne i Hercegovine sa najvećim postotkom emancipacije žena, ne uzimajući u obzir ruralne sredine. Također, ispitivanje je usmjereno samo na ženski pol, zanemarujući stavove muškaraca na ovo temu. S te strane, istraživanje možda ima svoje manjkavosti, ali uzimajući u globalu, dobivena saznanja su relevantna i korisna za dokazivanje hipoteza postavljenim na samom početku ovog rada.

Nakon provedenih intervjua, naša je procjena da je izabrana metoda intervjuiranja bila primjerena za odgovaranje na istraživačka pitanja ovog istraživanja budući da je uspješno pružila podatke i narative za koje je malo vjerovatno da bi ih sudionici pružili u

strukturiranijem tipu intervjua gdje bi njihov obrazac bio previše usmjeren očekivanjima samih istraživača.

Protokol polustrukturiranog intervjua

Fakultet Političkih nauka, Odsjek za sociologiju

Istraživanje: **Uloga žene u savremnoj porodici i društvu**

Hvala Vam što ste pristali sudjelovati u ovom istraživanju. Namjera mi je istražiti stavove generacija mladih žena o položaju žene unutar porodične i društvene zajednice, rodnoj nejednakosti i stereotipima, te o vlastitoj emancipaciji i očekivanjima od sebe i suprotnog spola. Istraživanje sprovodim sa namjerom da dokažem promjenu u svijesti novih naraštaja u pogledu njihovih prava i dužnosti.

Molim Vas, odgovarajte onako kako stvarno mislite i osjećate. Vaše odgovore u pismenoj formi ću spremiti, a nakon što ih obradim, dobivene uvide u proces intervjuiranja prikazati ću u svom magistarskom radu.

Ustanova: _____

Projekt: _____

Ispitivač: _____

Ispitanik: _____

Mjesto: _____

Vrijeme: _____

1. Kako gledate na feminizam?
2. Da li žene u karijeri teže uspijevaju od muškaraca?
3. Kakav je položaj žene u današnjem društvu? Gdje je mjesto ženi između karijere i porodice?

4. Žene su sve uposlenije. Kako djecu odgajati i da li biste odgajali žensku i mušku djecu na isti način?
5. Jeste li za to i da muškarac obavlja kućne poslove?
6. U kakvoj ste vi porodici odrastali?
7. Ko je žena iz javnom životu na koju se ugledate?
8. Šta za Vas znači emancipacija žene?
9. Borba žena za dostizanje jednakosti nije problem samo žena nego i šire društvene zajednice. Kako vidite položaj žena u Bosni?
10. Da li smatrate da nema emancipacije žena bez emancipacije muškaraca?
11. Da li su žene danas dovoljno zastupljene u našem društvenom životu?
12. Da li biološka razlika između muškarca i žene opravdava sve društvene razlike koje iz njih proizilaze ?
13. Kako gledate na pojam današnjeg feminizma- da li je to još uvijek ženska potreba za jednakošću ili pak potreba za dominacijom nad muškarcima ?
14. Obrazovanje žena direktno je vezano za njenu finansijsku neovisnost. Kako to komentirate?
15. Imate li vremena za sebe i svoje hobije ?

Rezultati istraživanja

Na osnovu ponuđenih odgovora jasno je da savremene žene danas zahtijevaju ravnopravnost i protiv su duplih standarda koje društvo postavlja u odnosima muškaraca i žena. Rodna nejednakost je nešto što žene nesumnjivo osjete i što je dio njihovog životnog iskustva.

Zbog toga, intervijusane žene uglavnom se slažu u jednom- da je feminizam borba za stil života kakvom one teže. Jedan od ponuđenih odgovora bio je: *Feminizam za mene jeste jednakost muškarca i žene. Prava žene i njeno učešće u svim segmentima života. I što je najvažnije, sloboda i samostalnost žene u njenim odlukama.* (F.Z., Filozofski fakultet)

Jedan od odgovora na pitanje Šta za vas znači emancipacija žene, između ostalog, je bila teza da ona znači *da se žena oslobodi svake tiranije muškog roda i da može sama donositi sve svoje odluke...* (A. M., Prirodno-matematički fakultet)

Interesantno je da su većina ispitanica odrasle u patrijarhalno nastrojenim porodicama, ali da im vlastito obrazovanje mijenja mišljenja o tome kakve porodice one žele osnovati i kako se uloge unutar nje trebaju rasporediti.

Sve žene bez izuzetka očekuju pomoć u kućanskim poslovima, ali interesatno zapažanje je opaska jedne ispitanice koja je navela da: *postoje kućanski poslovi koje muškarci ipak ne bi trebali obavljati(kao što je pranje veša).* (A.P., Pravni fakultet). Pojašnjenje takvog stava je da su neki poslovi ipak samo „ženski“ i da muškarci, obavljajući ih, gube na svojoj „muškosti“.

To da se pri odgoju ne treba se praviti razlika između muškog i ženskog djeteta je generalni stav svih intervjuiranih. Djecu treba odgajati na isti način i usađivati im jednake vrijednosti. Za dječake se navodi da bi u njima nastojale razvijati poštovanje prema suprotnom spolu, a djevojčicu izuzetnom poštovanju sebe. I jedno i drugo bi kao majke nastojale uključiti u sve aktivnosti u kući i time ih navikavati na samostalnost. To je u suprotnosti sa patrijarhalnim stavovima njihovim majki i nana koje su im kroz odrastanje nametale ideje da je „muškarac glava kuće“, te da sestra treba pospremati za svojim bratom i spremati mu obroke ako to već ne radi majka. Upravo zbog osjećaja manje vrijednosti koji im je odrastanjem nametnut, kao

svjedokinje odnosa zasnovanih na rodnoj diskriminaciji unutar svojih porodica, one osjećaju da stvari trebaju da se mijenjaju.

Na pitanje: *Ko je žena iz javnom životu na koju se ugledate?* nijedna ispitanica nije dala konkretno ime iako su se većina složile u tome da žene u društvenom životu jesu zastupljene, ali vjerovatno nedovoljno da u jednoj ženi moguće pronaći potencijalnog uzora. Umjesto toga, ponudile su generalne odgovore da su to sve žene koje su obrazovane, ostvarene u privatnom i poslovnom životu, one koje na svom primjeru dokazuju da žena može postići sve kao i muškarac, one koje daju svoj doprinos društvu, a ne one koje stoje na margini društvenog života.

Što se tiče njenog mjesta između porodice i karijere, saglasne su u tome da je žena u današnjem vremenu negdje između dva kraja pokušavajući balansirati oboje. Muškarci mnogo lakše uspijevaju u karijeri, čak i kad imaju porodicu, jer su to primarna očekivanja od njih, dok su za žene ipak primarna očekivanja briga o porodici, djeci i kućanskim poslovima, pa tek onda karijere. Razmišljanje vrijedno spomena je jedno koje nas navodi na razmišljanje da su „ponekad žene jedne drugima neprijatelji“. *Nažalost, žene tokom puta prema cilju (karijeri) nailaze na poteškoće i osude drugih i to najčešće žena koje se nisu ostvarile u karijeri. Takve žene kritikuju one koje karijeru doživljavaju prioritetnom nad porodicom, a vjerovatno su i same naišle na osude društva, pa su odustale od svojih ideja o karijeri.*(F.Z., *Filozofski fakultet*).

U teorijskom dijelu, uz oslanjanje na dostupnu literaturu, uspjela sam propitati, pa i dokazati hipoteze postavljene na samom početku:

Da savremena žena jeste dvostruko opterećena, odnosno da se status žene u društvu jeste promijenio, ali je briga o djeci i teret kućnih poslova često ostao isti. Iz toga proizilazi i druga-da dvostruke obaveze žena utiču na porodične odnose.

Ukazujući na važnost da se žena bori za rasterećenje od određenog dijela obaveza i za bolju poziciju unutar porodične i društvene zajednice, sprovela sam intervju s namjerom da propitam stavove mladih žena i uvidim koliko su u ovome slični, a koliko se razlikuju.

Istraživanje je rezultirano uspjehom, jer je bilo moguće detektovati pozitivne promjene u razmišljanjima budućih nositeljica našeg društva. Generalni stavovi sudionica pokazuju da

ново vrijeme otvara nove poglede na rodne uloge, ali i novu definiciju toga šta znači biti savremenom, emancipovanom ženom.

6. ZAKLJUČAK

Kad sam odlučila pisati o dvostrukoj opterećenosti savremene žene, učinila sam to s namjerom da ohrabrim sebe kao ženu, ali i sve ostale žene da se bore za svoju ravnopravnost. Odnosno: da se njen dodatni kućanski rad počne više cijeniti i smatrati njenom slobodnom voljom, a u najpoželjnijem slučaju,- da muškarcu preuzmu dio njenog tereta i time potpomognu na bolje porodičnu i društvenu zajednicu. Kroz svako poglavlje sam se trudila dati konstruktivne analize i kritike globalnog društva u kojem je ovaj problem izražen. Rješenja i zaključci do kojih sam došla nisu nešto novo i nepoznato, ali svakako su korisni u daljem promišljanju i bavljenju ovim i sličnim temama koje su neiscrpne. Ženi se, posebno kroz medije, kreira i promovira njen idealan izgled, te očekivanja uspješnosti u porodici i na poslu, kakva bi ona trebala biti u svakom smislu. Ta slika koja joj je predstavljena je ona koju ona i nesvjesno usvaja i slijedi. Problem roda je u stvari taj što nam nameće ono što trebamo biti umjesto da nam dopušta da sami spoznamo ko smo i šta želimo.

Savremena žena je po meni žena koja bi trebala imati tu slobodu. Ali ženina sloboda, koju je emancipacijom izborila za sebe, danas pretvorena u drugačiju vrstu porobljavanja. Ona se nije „riješila“ obaveza u kući, već je njima nadodale i obaveze na radnom mjestu i to ponovo patrijarhalno orijentisani vide kao njenu krivnju. Žena nikako nije prijetnja muškarcu i potrebno je prestati njenu emancipaciju doživljavati na taj način. One ne žele isključiti ili potisnuti muškarce iako su same vijekovima bile potisnute; oni ne teže dominaciji ili obrnutoj diskriminaciji, jer su svi ti muškarcu njihovi ili očevi ili braća ili muževi ili sinovi. Ono što one istinski žele je da se doživljavaju kao ravnopravne članice društva, da one šanse koje nisu imale njihove nane ili majke, iskoriste same i da se osjete kao da imaju mušku podršku u svojim ličnim napredovanjima koja je toliko dugo izostajala. A u konačnici, onda je do svake pojedinke, individualno, koliko će i kako će tu šansu iskoristiti.

Muškarci i žene jesu biološki različiti, ali socijalizacija je ta koja naglašava međusobne razlike. Kultura je ta koja nam nameće rodne stereotipe, ali i ona je nešto što se konstantno mijenja. Kultura ne bi trebala definisati ljude, jer ljudi kreiraju kulturu. Ono što danas treba

biti najvažnije je lični stav, razmišljanja i vjerovanja vezana za rod. Ako sposobnost, a ne rod počne biti osnovno mjerilo u pristupu drugima i ako interesi djece postanu važniji od rodnih stereotipa o tome kakve porodične i društvene uloge trebaju igrati, budućnost će nam u skoro svakom pogledu biti mnogo svjetlija. Zbog toga, jedan od osnovnih prijedloga promjena u korist rodne ravnopravnosti leži u pravilnom i ravnopravnom odgoju dječaka i djevojčica kao i emancipaciji muškaraca bez kojih emancipacija žena nije dovoljna.

Žena je izuzetno biće čija je sposobnost da kreira, odgaja i mijenja zaista fascinirajuća. Žene su istinski graditelji društva i to je činjenica koja zahtijeva ogromno poštovanje.

Vjerovanja sam da žena danas može biti uspješna i supruga i majka i domaćica i zaposlenica čak i bez pomoći muškarca, ali to ipak stavlja prevelika očekivanja i pritisak na nju, a s tim umanjuje njenu kvalitetu života. Međutim, ako bi muškarci svoje uloge prihvatili i obavljali s podjednakom voljom, trudom i uključenosti kao žene, ako bi oni pored uspješnih zaposlenika, težili biti dobri očevi i domaćini, a time i dobri supruzi, živili bi ispunjenije i sretnije živote. U porodici bi vladali zdraviji odnosi utemeljeni na uzajamnom pomaganju, kompromisu i poštovanju. Djeca bi učila iz primjera svojih roditelja, a to bi se zatim odrazilo i na funkcionisanje cjelokupnog društva. Prema tome, rodna ravnopravnost nije borba u kojoj jedan rod pobjeđuje nad drugim, već u kojem i muškarci i žene zajednički odnose pobjedu. S tom promjenom u gledanju na odnose roda, ženina uloga u ovom svijetu ne bi više bila osuđena na „Sizifov posao“ neprestanog traženja za prihvatanjem vlastite jednakosti. Tako da je neophodno „natjerati“ čitavo društvo, žene, pa i muškarce da aktivno razmišljaju o pitanju roda.

Nešto što ohrabruje je perspektiva mladih generacija na ovu temu. Zaključci do kojih sam uspjela doći razgovarajući sa njima je da se pozitivne promjene već dešavaju ne samo na planu osvještavanja, već i na planu djelovanja. Vizija budućnosti koju se feministkinje naslikale s vjerom da moć leži u promjenama kroz koje transformišući sebe, transformišemo i društvo, nije daleka od realnosti. Danas dolazi neka nova generacija žena, ali i muškaraca sa drugačijim perspektivama i zadacima.

Pri tome je bitno naglasiti značajan broj promjena koje su žene u ovom stoljeću već napravile. U mnogim zemljama žene su dobile pravo glasa I druga legalna prava. Sve više žena se upisalo u škole I na univerzitete I zaposlilo na mjesta koja su im bila osporavana. To im je ulilo I više povjerenja, stekle su veću moć I neovisnost. Žene su preuzele kontrolu rađanja I abortusa. Prisilile su društvo da barem počne razmišljati o stavu prema ženama I onome što se

očekuje od njih, kao i da nasilje prema ženama tretira ozbiljnije. To su velike pobjede za koje su se žene borile i pobijedile, i koje su izmijenile živote mnogih drugih žena.

Pri tome, koliko god o tome govorili, nedovoljno je isticati važnost ženina obrazovanja. Žena se zahvaljujući obrazovanju uključuje u tržište rada. Viši stepen obrazovanja ženi osigurava bolje radno mjesto, ali i bolji položaj u porodici, jer obrazovanije žene odbacuju tradicionalnu ulogu žene domaćice kao jedinu moguću. Mnoge mlade žene danas više cijene sebe i vrednuju svoju finansijsku neovisnost i tek kad nju postignu, odlučuju se na brak i porodicu. Ono što je afirmativno za žene su mladi muškarci koji i sami počinju više cijeliti žene koje mogu zaraditi sebi za život. Uz to, njihova svijest u pogledu raspodjele kućanskih obaveza se mijenja sa finansijskim učešćem žene u punjenju porodičnog budžeta.

Savremena žena je žena svjesna sebe, svojih sposobnosti i prava. Ona je ona koja uživa ili teži da uživa mogućnost da urediti svoj život kako hoće i koja svojim kvalitetima zahtijeva poštovanje i jednak tretman. Ona ne dozvoljava da se uzima neozbiljno ili „zdravo za gotovo“. Njena uloga u porodici i njena uloga u društvu je neosporno značajna kao što je njeno opterećenje po tom pitanju značajna stavka za razmatranje unutar sociologije roda i pokreta feminizma.

Danas zaista idemo ka perspektivnijoj budućnosti s vjerom da će se neophodne promjene nastavljati događati i s nadom da ćemo s njima živjeti u pravednijem i boljem svijetu- svijetu u kojem će i muškarci i žene uživati jednake privilegije i jednaka prava. Ja idealistički vjerujem u svijet u kojem će i muškarci i žene jednako biti feministe koji su po definiciji osobe koje vjeruju u političku, socijalnu i ekonomsku jednakost spolova.

6. LITERATURA

1. Bakšić-Muftić, J. (2006) *Ženska prava u sistemu ljudskih prava*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
2. Bartolac, A., Kamenov, Ž. Petrak, O. (2011) Rodne razlike u obiteljskim ulogama, zadovoljstvu i doživljaju pravednosti s obzirom na tradicionalnost stava. *Revija za socijalnu politiku*, No 18 (2), 175-194.
3. Cixous, H. (1975). *Smijeh meduze*. Chicago: University of Chicago Press.
4. Giddens, A. (2007) *Sociologija*. Globus, Zagreb.
5. Golubović, Z (1981) *Porodica kao ljudska zajednica*. Naprijed, Zagreb.
6. Haralambos : *Siromaštvo i socijalno isključenje* poglavlje 5.
7. Hejvud, E. (2005) *Političke ideologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
8. Kukić, S. (2004) *Sociologija- teorija društvene structure*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
9. Lavić, S. (2014) *Leksikon socioloških pojmova*. Sarajevo. Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
10. Magezis, J (2001) *Ženske studije*. Magistrat Sarajevo, Sarajevo.
11. Milić, A. (2009) *Sociologija porodice kritika i izazovi*. Čigoja štampa , Beograd.
12. Seagalan, M. (2009) *Sociologija porodice*. Beograd: CLIO.
13. Vrclj, S i Mušanović, M (2011) *Kome još (ne) treba feminizam ?* Rijeka: Redak d.o.o.
14. Vasiljević, L. (2012) *Feminističke kritike pitanje braka, porodice i roditeljstva*, u: Adrijana Zaharijević (prir.), *Neko je rekao feminizam?*, Novi Sad, Heinrich-Böll-Stiftung, Artprin 94-119.

15. Zaharijević, A . Neko je rekao feminizam ? Kako je feminizam utjecao na žene XXI vijeka.
16. M. Kolega, O. Ramljak, J. Belamarić. Što ću biti kad odrastem? Magistra Ladertina, 6(6),2011.
17. Ibsen, H. (2005). Nora : (Lutkina kuća). Sarajevo : BH most.
18. Šijaković, I. (2008) Oblici potiskivanja žena u savremenom društvu (Šijaković Ivan, Sociologija : Uvod u razumijevanje globalnog. Banja Luka
19. Woolf, V. (1983). A Room of One's Own (Sopstvena soba). London: Granada publish.

Internet izvori:

1. Galić, B. (2011) Žene i rad u suvremenom društvu – značaj “orodnjenog” rada. Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornog i sociokulturnog razvoja. Vol. 49, No 1(189), 25-48. Dostupno na: <https://doi.org/10.5673/sip> (pristupljeno 14.mart 2021.)

2. Jurčić, D. (2020) Stereotipi i prikaz žene u reklamama. Portal Žene i mediji. Dostupno na : <https://www.zeneimediji.hr/stereotipi-i-prikaz-zene-u-reklamama/> (pristupljeno 25. maj 2021.)

3. McCarthy, Claire (2018). Ophelia: Hamlet through her eyes. UK, USA: IFC Films.
Dostupno na: <https://ww5.fmovie.sc/online/ophelia-2018/watching.html/?ep=7> (pristupljeno 1.august 2021.)

4. Srebro- Srdić , A. Materinstvo prirodni zakon ili sociokulturni konstrukt? Etnološko-antropološke sveske n°23, (n.s)12 , 2014, p.37-50 ; Januar 2014 Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/333114181_Materinstvo_prirodni_zakon_ili_sociokulturni_konstrukt_Etnolosko-antropoloske_sveske_n23_ns12_2014_p37-50 (pristupljeno 10.juli 2021.)

5. Šijaković, Ivan (2008) Položaj žene u društvu : Nova područja sukoba između muškarca i žene Dostupno na : <http://www.sijakovic.com/03/polozaj-zene-u-drustvu/> (Pristupljeno 12. jula 2021.)

6. Vuković, T (2016) Dvostruka uloga žena u suvremenoj obitelji: stavovi studenata Sveučilišta u Zadru Dostupno na : <https://hrcak.srce.hr/190148> (pristupljeno 20.juna 2021.)

Univerzitet u Sarajevu

Naziv fakulteta: Fakultet političkih nauka

Naziv odsjeka: Sociologija

Predmet: Magistarski rad

Izjava o autentičnosti radova

Seminarski rad, završni (diplomski odnosno magistarski)rad za I i II ciklus studija i integrirani studijski program I i II ciklusa studija, magistarski znanstveni rad i doktorska disertacija

Ime i prezime: Ilhana Selhanović

Naslov rada: Uloga žene savremenoj porodici i društvu

Vrsta rada: Završni magistarski rad

Broj stranica: 73

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;

- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum _____

Potpis _____